

FERDO ŠIŠIĆ

**OKUPACIJA I ANEKSIJA
BOSNE I HERCEGOVINE**

F E R D O Š I Š I Ć

KAKO JE DOŠLO DO OKUPACIJE
A ONDA DO ANEKSIJE
BOSNE I HERCEGOVINE

(1878. ODNOSNO 1908.)

DIPLOMATSKA STRANA NJIHOVA
O ŠEZDESET I TRIDESETGODIŠNJICI DOGAĐAJA

TISAK „TIPOGRAFIJE“ D. D., ZAGREB

F E R D O Š I Š I Ć

KAKO JE DOŠLO DO OKUPACIJE
A ONDA DO ANEKSIJE
BOSNE I HERCEGOVINE

(1878. ODNOSNO 1908.)

DIPLOMATSKA STRANA NJIHOVA
O ŠEZDESET I TRIDESETGODIŠNJICI DOGAĐAJA

ZAGREB 1938

IZDANJE MATICE HRVATSKE

I.

OKUPACIJA

(1878.)

1.

Historijska je činjenica, da je prvotna oblast Bosna (*τὸ χωρίον Βόσωνα*) — to jest porječje gornje Bosne od njena izvora do Vrandučkoga klanca, pa od Komar-planine i Travnika do Drine kod Višegrada — pred kraj XI. stoljeća bila sastavna čest Dukljanske kraljevine za kralja Bodina¹. Dalja je činjenica i to, da je ta mala oblast Bosna, poslije smrti spomenutoga kralja Bodina (oko 1102.) i rasula njegove države, izišla iz tješnje veze s Dukljanskom kraljevinom i nikad se više nije u nju vraćala, postavši nezavisnom oblašću, možda banovinom². I najzad činjenica je i to, da je ta ista oblast Bosna, zar banovina, nešto prije godine 1138. došla

¹ »Deinde (Bodinus) cepit Bosnam posuitque ibi Stephanum knesium«. *Ljetopis Popa Dukljanina* ed. Šišić 361. To je moglo biti oko 1090. Za vladanje kralja Bodina Pop Dukljanin već je dosta pouzdan izvor.

² Prvi poimenično poznati bosanski vladari imadu titulu *banus*, očito preuzetu iz Hrvatske; nije nemoguće, da je tako bilo još u vrijeme hrvatske prevlasti za kralja Petra Krešimira IV. Gl. Šišić, *Povijest Hrvata za vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925., 529—530.

pod vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Bele II. Slijepoga, koji se prvi — koliko se danas zna — okitio titulom »rex Ramae«, a to znači koliko »kralj Bosne«³. Šta više, kralj Bela II. dao je godine 1139. po savjetu glavnih svojih državnih velikaša Bosnu u upravu svome najmlađem sinu Ladislavu kao vazalnu hercegovinu, ali kako i zašto se sve to zbilo, toga ne znamo⁴. Veoma je vjerojatno mišljenje Hrvata Vjekoslava Klaića i Madžara Julija Paulera, da se nezavisna oblast Bosna negdje oko tog vremena sama od svoje volje pridružila i podvrgla vrhovnoj vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja⁵, dakle upravo tako, kako je još godine 1102. učinila i kraljevina Hrvatska s Dalmacijom, kad je poslije izumrća svoje narodne dinastije okrunila još i svojim kraljem ugarskoga kralja Kolomana u hrvatskoj prijestolnici u Biogradu na moru⁶.

³ »1138. Ego B(ela) dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex«, *Smičiklas*, Cod. dipl. II., Zagreb 1904., 47. Isprava Kolomanova od 15. lipnja 1103. poznati je falsifikat (Šišić, Priručnik 577—584).

⁴ »... quod rex Bela inclitus in conuentu Strigoniensi, ubi filio suo Ladislao, communi regni consilio, Bosnensem ducatum dedit«, *Smičiklas* o. c. II., 46 (ispravu valja datirati 1139.).

⁵ Klaić Vj., *Poviest Bosne*, Zagreb 1882., 47: »Vjerojatnije će biti, da su i bosanski bani, videći kako su ugarski Arpadovići zavladaali hrvatskom državom i stupili u savez i srodstvo sa srpskim vladari, sami se pridružili kralju ugarskome, da njegovom pomoći odbiju zajedničkoga dušmanina (t. j. bizantinsko carstvo), koji im je prijetio sudbinom Bugarske«. *Pauler Jul.*, *Wie und wann kam Bosnien an Ungarn* (*Wissenschaft. Miteil. aus Bosnien* vol. II., Wien 1894., 160 i dalje).

⁶ Zanimljivo je, da je u posljednje vrijeme profesor segedinskog sveučilišta, *Josip Deér*, došao do spoznaje,

Istina je, danas je ovakovo dobrovoljno pridruživanje *tuđoj* vlasti i *tuđoj* dinastiji više nego izuzetno, pa čak i neshvatljivo, a to u prvom redu zbog ojačale narodne svijesti i zbog prevlasti ideje narodnosti (nacionalizma), ali i težnje za nacionalnom državom i punom slobodom. No u ono vrijeme, na početku XII. stoljeća, bilo je takovo što sasvim prirodna i razumljiva stvar, jer tada su glavnu vezu među ljudima i narodima činile jedna ista *vjera* i *zajednička obrana* od zajedničkih neprijatelja, a ne krv i narodni jezik, tada upravo zanemarivan od glavnoga narodnog sloja, naime od plemstva i svećenstva, a u interesu latinskoga neutralnog jezika⁷. Pored toga imale su ne malu ulogu još i *rodbinske veze*, jer su se vladalački domovi onoga vremena smatrali (i bili smatrani) gospodarima čitavoga državnog teritorija, i to ne samo s nasljednim nego i s punim baštinskim pravom⁸. Da to bude što jasnije, istaknut ću poučni primjer *kraljevine Burgundije*, koja se u X. i u XI. stoljeću, sa svojim ponajviše *francuskim* žiteljstvom, pružala u porječju rijeke Rone (Rhone), iz-

da su poznata *pacta conventa* od g. 1102. i Kolomanova isprava zadarskom samostanu Sv. Marije od g. 1105. (*«postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia»*) *vjerodostojna*, samo im datum stavlja u sumnju, to jest godinu 1106. za krunisanje Kolomanovo, dok za *«pacta conventa»* uzima uopće vladanje Kolomanovo poslije 1097. s ispravkom nekih mjesta u ispravi (Gl. Deér, Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft. *Archivum Europae centro-orientalis*, redaktor: Emerik Lukinich, tom II, Budapest 1936., 29—43).

⁷ Deér o. c. 17—22.

⁸ o. c.

među Alpa, Francuske i Njemačke, od Sredozemnoga Mora kod Marselja (Marseille) i Tulona (Toulon), pa otprilike do grada Besansona (Besançon) na alzaškoj granici, zapremajući još i svu današnju zapadnu Švajcarsku s Lemanskim ili Ženevskim i Nešatelskim (Neufchatel) jezerom. Kad je naime u toj potpuno nezavisnoj kraljevini Burgundiji (*regnum Burgundiae*) sredinom XI. stoljeća (1032.) izumrla domaća dinastija, ona se po zaključku svoga plemstva *sama pridružila rodbinskoj carevini Njemačkoj*, i to — što je za nas od naročita interesa — pod veoma sličnim prilikama i uvjetima, kao što će to učiniti sedamdeset godina kasnije kraljevina Hrvatska, kad je stupala u državnu zajednicu s kraljevinom Ugarskom (1102.)⁹. Eto, tako isto mogla je nešto prije 1138. godine učiniti i Bosna, i dobrovoljno se pridružiti ugarsko-hrvatskoj državnoj zajednici. Međutim za nas je sada kod čitave ove stvari najvažnije to, da su ugarsko-hrvatski kraljevi odsada pa unaprijed vazda smatrali Bosnu (*regnum Ramae*) *svojom vazalnom zemljom* i da to državo-pravno shvaćanje oni nijesu napuštali čak ni onda, kad su i Bosna i Hercegovina (Humska zemlja) pale pod Turke (1463., odnosno 1482.).

Taj je historijski interes za Bosnu i Hercegovinu prešao potom i na Habsburgovce, kao baštinike i nosioce krune Sv. Stjepana od godine 1527. dalje. Kako je mržnja na Turke gospodare u na-

⁹ Za ovu napadnu analogiju up. *Poupardin René, Le royaume de Bourgogne*, Paris 1907., 144 i dalje (*Bibliothèque de l'école des hautes études* vol. 163).

rodu bila velika, sasvim je prirodno, da su kršćanske široke mase, koje nijesu prešle na islam, uzele težiti, da se oproste osmanlijske vlasti. Prvi takav jači i veći pokret za oslobođenjem bosansko-hercegovačkih kršćana, i katolika i pravoslavnih, zbio se potkraj XVI. stoljeća u vrijeme cara i kralja Rudolfa i pape Klementa VIII. (Aldobrandini)¹⁰, pa onda opet potkraj XVII. stoljeća za cara i kralja Leopolda I. i pape Inocenta XI. (Odescalchi)¹¹, te u XVIII. stoljeću za cara i kralja Karla VI. (III.) i princa Eugena Savojskoga.¹² Ali svi su ovi pokreti svršili s potpunim neuspjehom; vojna

¹⁰ O tome gl. Tomić Jovan, Pečki patrijarha Jovan i pokret hrišćana na Balkanskom poluostrvu 1592.—1614., Zemun 1903. i Horvat Karlo, Vojne ekspedicije Klementa VIII. u Ugarsku i Hrvatsku. Zagreb 1910.

¹¹ Up. Smičiklas Tade, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Zagreb 1891.; Lopašić Rade, Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Ibrišimović, Zagreb 1888.; Lopašić Rade, Bihać i bihaćka Krajina, Zagreb 1890.; Prelog Milan, Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade. I. dio (1463.—1739.), Sarajevo s. a.; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, I. Serie, II Band; Angeli Moriz, *Feldzüge gegen die Türken 1697.—1698. und der Karlowitzer Friede 1699.*, Wien 1876.; *Fränkerei Wilhelm*, Papst Innocent XI. (Benedikt Odescalchi) und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft, Freiburg 1902.; Peez Karlo, Bojevi u Bosni i Hercegovini od 1682. do 1699. (*Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu* 1908.).

¹² Up. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, vol. XVI i XVII; Matuschka: *Der Krieg mit der Pforte 1716. bis 1718.*, Wien 1891.; Angeli Moriz, *Der Krieg mit der Pforte 1736.—1739.* (*Mitteilungen des Kriegsarchivs*, Wien 1881); Bodenstein, *Povijest naselja u Posavini god. 1718. do 1739.* (*Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu* 1907.); Prelog Milan o. c.

snaga otomanske carevine bila je još uvijek veoma jaka.

Međutim potkraj XVII. stoljeća i na početku XVIII. našao se, pored Habsburške dinastije, još jedan drugi, novi faktor, koji se uzeo sve više i jače interesirati za južnoslavensko, ponajviše pravoslavno, roblje u evropskom dijelu turskoga carstva; to je bila *Rusija* cara Petra Vel. i njegovih nasljednika.¹³ U prvi kraj obje su akcije tekle paralelno, jer je Austrija gledala, u sporazumu s Rusijom, u *zapadnoj* polovini Balkanskoga poluotoka (ali bez Grčke) *svoju* interesnu sferu, dakle u (tada još mletačkoj) Dalmaciji, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Albaniji, Srbiji i Mačedoniji, dok je Rusija — kao baštinica bizantinske carevine — isticala u prvom redu svoje pravo na istočnu polovinu Balkana, to jest na Moldavsku, Vlašku, Bugarsku i Trakiju, a s glavnim ciljem — *Carigradom*. Posljednji takav sporazum ugovorili su pismeno car Josip II. i ruska carica Katarina II. godine 1782.¹⁴ Ovaj je ugovor onda produžila carica Katarina i s carem Franjom II. godine 1794.¹⁵

Ali rat, što ga je poveo car Josip II., a svršio njegov brat i nasljednik, Leopold II., nije imao

¹³ Up. *Жигаревъ Серг.*, Русская политика въ восточномъ вопросѣ, 2 vol., Moskva 1896.; *Горькинъ С.*, Босфоръ и Дарданеллы. Petrograd 1907. (*Gorjainow Serge*, Le Bosphore et les Dardanelles. Paris 1907.); *Übersberger Hans*, Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten, vol. I (bis 1792.), Stuttgart 1913.

¹⁴ Gl. *Beer Adolf*, Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774., 30—145; *Übersberger* o. c. 358—368.

¹⁵ Up. *Beer Adolf*, Leopold II, Franz II und Catharina. Ihre Correspondenz. Leipzig 1874., 191—197.

uspjeha.¹⁶ Uza sve to bečki dvor nije ipak napustio misao, da zgodnom prilikom steče Bosnu i Hercegovinu, iako su odmah poslije sklopljena mira s Turskom, u bugarskom Svištovu (1791.), sva njegova snaga i životni interesi bili angažirani puna dva decenija u ljutoj borbi, najprije s francuskom revolucijom, a onda s carem Napoleonom. Šta više, otkad je Austrija poslije propasti mletačke republike dobila Dalmaciju (1797.), bečki su dvorski krugovi odmah uzeli željne poglede bacati na Bosnu i Hercegovinu kao na zemlje bezuvjetno nužne za obranu i prehranu njene tjesne jadranske obale, koja zaista i nije drugo, već lice Bosne i Hercegovine. Ali tako se nije mislilo samo u Beču, nego je i Visoku Portu tada obuzimalo iz dana u dan neko tjeskobno očekivanje, da će Austrija nenadano provaliti preko Save, Dinare planine i suhe hrvatske međe nedaleko od rijeke Une.¹⁷ Pa čak i sam pobjednik Austrije, prvi konzul, *Napoleon Bonaparte*, reče u Parizu (8. ožujka 1801.), poslije ugovora u Luneville-u (9. veljače 1801.), austrijskom poslaniku grofu Ludwigu Cobenzlu, kako bi trebalo da se Austrija i Francuska

¹⁶ O ovom ratu up. *Criste*, *Kriege unter Kaiser Joseph II nach Feldakten und anderen authentischen Quellen*, Wien 1904.; *Nosinich J.*, *Kaiser Joseph II als Staatsmann und Feldherr. Oesterreichs Politik und Kriege (Mitteilungen des Kriegsarchivs)*, Wien 1882.; *Pavlović Drag.*, *Srbija za vreme poslednjeg austro-turskog rata (1788.—1791.)*, Beograd 1910.; *Pantelić Dušan*, *Pokret u severozapadnoj Srbiji i bački episkop Jovan Jovanović 1788.—1790. (Glas Srp. Kr. Akademije, vol. 138)*, Beograd 1930.; *Pantelić Dušan*, *Kočina Krajina*, Beograd 1930.

¹⁷ *Beer Adolf*, *Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774.*, Prag 1883., 156—157.

već sada sporazume u pitanju diobe *Turske*, kod koje ima Austriju zapasti *zapadna* čest Balkanskog poluotoka, i to Srbija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora i Albanija.¹⁸ Uto je požunskim mirom (na Božić 1805.) morala Austrija predati Dalmaciju s Bokom Kotorskom Francuskoj, koja je na taj način postala neposredni susjed *Turske*. Sada je sav svijet bio uvjeren, da će Napoleon, čim nađe zgodna saveznika, udariti na Turke. U Beču su se pbojajali, da bi to mogla da bude Rusija, a u Petrogradu su opet pomišljali na Austriju. I zaista, pod utjecajem Napoleonovim izišao je nato, početkom 1806., članak u novinama »*Hamburger Nachrichten*«, u kojem se kaže, kako nije nemoguće, da u najskorije vrijeme austrijske čete, *pomagane od francuske vojske*, okupiraju pobunjenu Srbiju i Bosnu s Hercegovinom, ne bi li bečki dvor tako našao odštetu za zemlje, izgubljene požunskim mirom.¹⁹

Nato je ruski ministar vanjskih poslova, knez Adam Czartoryski, upitao u Petrogradu austrijskog poslanika, grofa Merveldta, što je istina na stvari. Ali grof Merveldt sve je demantirao kao prostu »novinsku patku«.²⁰ Veoma je vjerojatno, da je Napoleon ovom vijesti htio tek plašiti Rusiju, s kojom je još uvijek bio u ratu (od 1805.). Međutim bojazan Rusije imala je svoj smisao i u tome, što

¹⁸ Beer o. c. 157—158; Beer *Zehn Jahre österreichischer Politik* (1801.—1810.), Leipzig 1877., 13; *Wertheimer Eduard*, *Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrh.* vol. I, Leipzig 1884., 136.

¹⁹ Beer, *Orient. Politik* 158—159.

²⁰ *ibidem*.

je tada za nju bila od velika značaja neutralnost Austrije, to jest jamstvo, da se ona ne će pridružiti Napoleonu. Da je dakle ohrabri, ruska je vlada i od svoje strane, u ožujku 1806., izjavila austrijskome poslaniku grofu Merveldtu, kako ona misli Austriju, pridruži li se njoj protiv Napoleona, a poslije uspješna rata, nagraditi osim Dalmacijom još i Srbijom, *Bosnom, Hercegovinom i tako zvanom Turskom Hrvatskom*, to jest sjevero-zapadnom Bosnom do Vrbasa. To je obećanje ponovio bečkom dvoru i novi ruski ministar vanjskih poslova, barun *Budberg*, u kolovozu 1806. Šta više, *Budberg* je grofu Merveldtu čak kazao, da će *Rusija eventualno* — tobože da se bečki dvor ne kompromitira pred Napoleonom — za *Austriju osvojiti Srbiju, Bosnu, Hercegovinu i Tursku Hrvatsku*, ostane li ona i dalje neutralna u rusko-francuskom ratu.²¹ Malo potom došlo je do poznatoga prusko-rusko-francuskog rata, i najzad, poslije potpune propasti Pruske, do rusko-francuskoga mira u Tilži (1807.). Međutim Austrija je ostala sve vrijeme toga rata neutralna, i tako se nenadano našla pred rusko-francuskim savezom.

Skoro potom zaplete se Napoleon u poznatu španjolsku aferu. Sada je opet uzeo Napoleonov glavni ministar, *Talleyrand*, u Parizu šaputati austrijskom poslaniku, grofu Metternichu, kako bi *Austrija trebala da uzme Bosnu, Hercegovinu i Tursku Hrvatsku, pa i Srbiju*.²² To je mišljenje potom naišlo na odobrenje samoga nadvojvode

²¹ o. c. 160—161, 164—166, 167—168.

²² o. c. 170—171. *Kállay-Thallóczy*, Geschichte des serbischen Aufstandes 1807.—1810. Wien 1910., 147—148.

vjetu (*Staatsrat*) izrično izjavio, kako se uz južnu Austriju polako stvara jezgra jedne nezavisne južnoslavenske države (t. j. Srbije), koja bi s vremenom mogla postati velika opasnost za Austriju zbog njenih, austrijskih, Južnih Slavena. Zato da je zaista od koristi, ne bi li se ta opasnost što uspješnije prepriječila, da se proširi austrijska vlast na sve one spomenute krajeve.²³ Kako vidimo, nadvojvoda Karlo izrekao je još godine 1808. onu istu misao, koju će poslije stotinu godina zastupati kod bečkoga dvora general *Konrad von Hötzen*dorf. Ali već iduće godine 1809. upustila se Austrija u nesrećni rat s carem Napoleonom, u kojem ne samo da nije stekla Dalmacije — kako se nadala — nego je čak izgubila i oveću čest hrvatskog i slovenskog teritorija u korist nove francuske carske provincije *Ilirije*. U isto je vrijeme u Beču primio ministarstvo vanjskih poslova grof *Klement Metternich*.

Dugogodišnjim ministrovanjem Metternichovim (1809.—1848.) nastala važna promjena u austrijskoj politici spram istočnoga pitanja. Grof (od 1813. knez) Metternich je naime postavio osnovnim principima svoje politike, prvo: ne dirati u Tursku, nego braniti njen opstanak i njene postojeće granice; i drugo: ne pomagati u ime legitimiteta njenih buntovnih podanika. Tako je sada u Beču zapeo svaki aktivni rad u pitanju Bosne i Hercegovine

²³ *Kállay-Thallóczy* o. c. 369 i dalje.

*sve do kraja prve polovine XIX. stoljeća. U to se vrijeme bečka vlada čak i stalno zauzimala za Tursku, a protiv ustaša, i srpskih, i grčkih, i muslimanskih u Bosni i Hercegovini. Tek poslije revolucije u Austriji i u Ugarskoj (1848.—1849.) opet je apsolutistička vlada — to jest dvor i glavni vojni krugovi — obratila pažnju Bosni i Hercegovini, a sa starom osvajalačkom težnjom. Sada je — krajem 1850. — uređen u Sarajevu generalni konzulat a potom je porazmješteno po zemlji više vicekonzulata (Mostar, Banjaluka, Brčko). Sada se u Beču uzeše pažljivije zanimati za raspoloženje naroda preko Save i Dinare, i u tu svrhu naručuju i primaju iz ovih krajeva točne i česte tajne izvještaje od svojih pouzdanika, u prvom redu od članova franjevačkoga reda. Sada bečka vlada pazi i na aspiracije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu, jer odsada dalje vodi njenu istočnu politiku deviza: *ne može se i ne smije nikako dopustiti, da bi Srbija i Crna Gora podijelile ove dvije zemlje.**

I zaista, kad je potkraj 1852. došlo do crnogorsko-turskoga rata, u kojem je mušir Omer paša Latas s velikom silom navalio s tri strane na Crnu Goru, u Beču su pomislili, da je došao njihov čas. Već potkraj 1852. bečka je vlada poslala u Bosnu i Hercegovinu poznatoga Đorđa Stratimirovića, vođu Srba pobunjenika u Vojvodini godine 1848., da razvidi, kakovo je stanje u njima, ali i zato, da narod pripravi na eventualnu okupaciju od strane Austrije. Ovo nam najbolje ilustrira Stratimirovićev izvještaj iz Bosne, u kojem kaže na jednom mjestu od riječi do riječi ovako: »Sa-

movoljno i protiv-ugovorno povišenje turske carine oštetilo je austrijske podanike za toliko milijuna, da bi već to bio dovoljan razlog, da opravda okupaciju Bosne i Hercegovine. Nema drugoga sredstva, da se tome stanju učini kraj.«²⁴ I tako je godine 1853. koncentrirana i jača vojska na hrvatsko-bosanskoj granici. Sastala su se naime 44 bataljuna pješadije, 32 eskadrona konjice, 11 poljskih i 4 raketne baterije artiljerije te 8 tehničkih kumpanija; to jest točno svega 69.830 momaka, 7777 konja i 136 topova. Vrhovni je komandant ove vojske bio hrvatski ban barun Josip Jelačić, a zapovjednik štaba pukovnik Ramming. Kao glavni cilj operacije bješe određeno Sarajevo, a upasti je trebalo preko granice kod Bihaća, Kladuše, Novoga na Uni i Kostajnice. Kao rok za početak vojnih operacija bješe određen 5. ili 6. ožujka 1853. Ali u isto vrijeme javila je bečka vlada nakanu svoju i ruskoj carskoj vladi. U tom aktu kaže bečka vlada izrijeком, da ulazeći u Bosnu i Hercegovinu s vojnom silom nema nikakvih egoističkih namjera, pa da tu akciju poduzima samo zato, da spase Crnu Goru. Kad okupira Bosnu, Austrija će uzeti na sebe naročitu dužnost, da zaštiti tamošnji kršćanski elemenat, i ne će ostaviti Bosne sve dotle, dok u tome pogledu ne dobije od Porte sigurnih garancija. Međutim Porta je brže

²⁴ Stratimirović Đorđe, Was ich erlebte, Wien 1911. i Uspomene generala Đorđa Stratimirovića (izdao ih sin njegov Đorđe), Beč 1913. U bečkom drž. arhivu ima čitav fascikul izvještaja Đorđa Stratimirovića, koje bi valjalo publicirati. Za gornje riječi Stratimirovićeve up. Gjorgjević Vladan, Crna Gora i Austrija 1814.—1894., Beograd 1924., 74.

bolje dala Omer paši zapovijed, da povuče vojsku na crnogorsku granicu i da s crnogorskim knezom Danilom sklopi mir. Tako je Austrija doduše spasila Crnu Goru, ali je podjedno *morala napustiti* — bar privremeno — *ideju okupacije Bosne i Hercegovine*.²⁵

Misao sama ipak zato nije napuštena. Već 30. kolovoza 1856. predao je maršal grof Radetzky caru Franji Josipu memorandum, u kojem — među drugim stvarima — *preporučuje osvojenje Bosne i Hercegovine*, jer Dalmacija i Istra trebaju te dvije zemlje kao prirodni svoj »*Hinterland*«. ²⁶ Šta više, još prije Radetzkoga zagovarao je i poznati talijanski publicist i borac za talijansko narodno jedinstvo, *Cesare Balbo*, misao, da se Austrija skloni na to, da sama napusti Lombardiju i Veneciju, a za *odštetu* da joj se dadu teritorije »*negdje drugdje*«, u *Turskoj*, to jest u *Bosni i Hercegovini*.²⁷ Pa čak i car Napoleon III. nudio je godine 1863. Austriji za Veneciju, koju bi imala dobiti kraljevina Sardinija, i za Galiciju, koja bi imala pripasti tada pobunjenoj Poljskoj kao obnovljenoj kraljevini, *Bosnu*, *Hercegovinu*, *Srbiju*, *Vlašku* i *Moldavsku*. Tako bar piše u svojim člancima ruski

²⁵ O tom up. Gerba Raimund, Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853. (*Mitteilungen des Kriegsarchiv* Wien 1887.); Beer, Orient. Politik 435 i dalje.

²⁶ Memorandum je štampan ap. Sosnosky Theodor, Die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns seit 1866., vol. I, Stuttgart 1913., 289—291.

²⁷ Balbo Cesare, Delle speranze d'Italia, Firenze 1855., 15; Helfert Alex., Bosnisches, Wien 1879., 169—170.

general Rastislav Fadjejev godine 1867.²⁸ No tada je Austrija bila još uvijek i suviše angažirana na Zapadu, u Italiji, i na Sjeveru, u Njemačkoj. A bilo je na bečkom dvoru i takovih političara i vojnika, koji su ponavljali riječi carice Marije Terezije, kad su joj za neprežaljeni gubitak Šleske obraćali pažnju na proširenje vlasti na Balkanskom poluotoku: »Pa šta bismo i dobili — reče carica — sve da naše oružje donesemo čak do zidina Carigradskih? Nezdrave, nekulturne, puste i od nepouzdanih pravoslavnih ljudi nastanjene krajeve, koji ne bi monarhijine sile jačali, nego ih samo sprečavali.«²⁹

Međutim je Austrija bila potpuno izgurana iz Italije i Njemačke (1859. i 1866.), a događaji godine 1870./71., to jest poraz Francuske Napoleona III. i proglašenje ujedinjenoga njemačkog carstva s Pruskom na čelu, prinudiše je, da je odsada dalje svu svoju ekspanzivnu pažnju i sve svoje političke namjere i ciljeve skrenula bliskom Istoku, i to baš na one tobože »nezdrave, nekulturne, puste i od nepouzdanih pravoslavnih ljudi nastanjene krajeve.«

2.

Toj obnovljenoj i ojačaloj težnji bečkoga dvora išle su na ruku i opće prilike u Bosni i Hercegovini.

²⁸ *Fadejev Rostislav*, u časopisu »*Ruskij Vésnik*« 1867., 356 (»*Neueste Schriften*«, Teschen 1871., 18.).

²⁹ *Beer*, *Orient*. Politik 39.

Poznato je, kako su bosanski i hercegovački muslimani započeli ogorčenu i krvavu borbu sa sultanima zbog vojnih reforma i ukidanja janjičarskoga odžaka. Ove su borbe potrajale preko trideset godina, od 1820. do 1851., a posljedica njihova bila je potpuni slom bosansko-hercegovačke muslimanske feudalne aristokracije, koja se od toga teškog udarca nikad više ne priđiže. Ali, iako su muslimani jako oslabili spram državne i sultanove vlasti, oni su, naoružani do zubi, ipak još uvijek bili dosta jaki, da produže s dojakošnjim svojim pritiskom na bijednu goloruku kršćansku raju, i katoličku i pravoslavnu. Zbog toga se našla raja izvržena takovoj pljački, otimačini i isisavanju svega, što čovjeku treba za život, kao i krvožednom ubijanju, da je kod nje brzo nastalo opće kukanje: »Volijemo izginuti svi, nego da to stanje još i dalje trpimo.« Istina je, raja je bila takovim patnjama i mukama izvržena i ranije, pa se nije toliko bunila. Ali srpski ustanci, Karađorđev i Milošev, probuđena srpska narodna svijest na bazi pravoslavlja s jedne, a Ilirski pokret i ideja narodnoga jedinstva svih Južnih Slovena pod vodstvom katoličkih Hrvata s druge strane, imali su sada — oko polovine XIX. stoljeća — toliki učinak, da narod upravo nije više htio kao krotka ovca i dalje patiti bez otpora. A ne malo ohrabrenje dao je raji već pomenuti i konačni slom muslimanske aristokracije pod udarcima Omer paše.

Tražeci dakle u svom ogorčenju pomoći za otpor i borbu, a sa svrhom, da se oproste turskoga zulumata, pravoslavni iz Hercegovine okrenuli su se k Crnoj Gori, a iz Bosne k Srbiji, dok su katolici

i Bosne i Hercegovine, pod vodstvom franjevac, očekivali spas od Austrije. Samo muslimanski elemenat, ostavši van utjecaja ideje narodnosti i na staroj konfesionalnoj bazi, sada se ponajviše tijesno prislonio uz tursku vlast, osjećajući dobro, da je njegovu dominantnom položaju u zemlji najposlije glavni izvor ipak — *Carigrad*.

Posljedice ovako izmijenjene situacije, a u smislu nacionalno-političke koncentracije — prvi put poslije mnogo i mnogo stoljeća — nijesu dabome mogle izostati kao ni drugdje u suvremenoj Evropi, gdje su vladale slične prilike, na pr. u austrijskom dijelu Italije, u Lombardiji i Veneciji. Iz veza pak s Crnom Gorom rodiše se stalni krvavi pogranični sukobi između pobunjenih Hercegovaca i hercegovačkih muslimana, u kojima je sudjelovala i Crna Gora na strani ustaša. Ti su sukobi našli svoje najistaknutije momente u opjevanoj pogibiji gatačkoga muselima *Smail age Čengića* (5. listopada 1840.)³⁰ i u crnogorskoj pobjedi na *Grahovcu* (13. svibnja 1858.), pa i u hercegovačkim ustancima pod vodstvom *Luke Vukalovića* godine 1857. i 1861.,³¹ dok se iz težnje za srodnom katoličkom Austrijom rodio, djelovanjem biskupskoga vikara fra Rafe Barišića, a s pristankom Visoke

³⁰ O pogibiji *Smail age Čengića* pisano je mnogo; up. *Šišić*, *Pogibija Smail age Čengića* (up. *„Hrvatsko Kolo Matice Hrv.“* IV., 1908., 168—181); *Popović Lazo*, *Pogibija Smail age Čengića*, Cetinje 1912.; *Tomčić Svetozar*, *Smail aga Čengić (Godišnjica Čupićeva knj. 36, Beograd 1927., 232—272); Gujić Kasim*, *Smrt Smail age Čengića (Hrvatsko Kolo Matice Hrv. XVII., 1936., 87—107).*

³¹ *Gl. Čorović Vlada*, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci od 1852.—1862. godine*, Beograd 1923.

Porte, *protektorat bečkoga dvora nad svima bosansko-hercegovačkim katolicima* (u prosincu god. 1840.).³² Iako to izgleda na oko kao sitnica, u istinu bio je to krupan događaj, jer odsada je mogao bečki dvor da o svom trošku uzdržava i potpomaže bosansko-hercegovačke katoličke crkve, samostane i škole, da odgaja franjevački podmladak u njegovim teološkim zavodima, poglavito u Hrvatskoj, Slavoniji i u Ugarskoj, a osim toga još je i inače — naime diplomatski — mogao kod Visoke Porte zaštićivati, putem svoga carigradskog poslanika i svojih bosansko-hercegovačkih konzulata, katolički elemenat u Bosni i Hercegovini, i privlačiti na svoju stranu u političkom smislu. Baš taj *politički značaj* austrijskoga protektorata nad bosansko-hercegovačkim katolicima već su sasvim dobro obilježili i razumijevali isti bosansko-hercegovački muslimani onoga vremena, kad su u razgovoru s katolicima zvali — pa makar napola u šali — bečkoga ćesara »*vaš car*«, dakle baš onako, kako su i hercegovački pobunjeni Srbi onoga vremena zvali crnogorskoga vladiku, a kasnije kneza, »*naš Gospodar*«. ³³ A kako da i ne govore muslimani onako svojim katoličkim zemljacima, kad je bila općeno poznata stvar, da su se u smislu zaključka bosansko-hercegovačkog franjevačkog kaptola od 1. svibnja 1854. imale po svima katoličkim crkvama u Bosni i Hercegovini na dan 18. kolovoza pjevati svečane mise u slavu cara Franje Josipa. Značajno je i to, da je taj zaključak malo potom, 8.

³² Up. o tome: *Jelenić Julijan fra*, Kultura i bosanski franjevci, knj. II., Sarajevo 1915., 146 i dalje.

³³ *Jelenić* o. c. II. 147.

lipnja 1854., osobitim aktom, koji nam se sačuvao, potvrdio austrijski generalni konzul u Sarajevu, dr. Dimitrije Atanacković.³⁴

Tako se uzelo od druge polovine XIX. stoljeća dalje među bosansko-hercegovačkim kršćanskim žiteljima sve snažnije razvijati *centrifugalno raspoloženje*: pravoslavci iz Hercegovine uzeli su sve jače gravitirati k Crnoj Gori, a oni iz Bosne k Srbiji, dok su katolici i jedne i druge zemlje — posredovanjem susjedne Hrvatske, Slavonije i Dalmacije — vukli k Austriji. Najposlije taj je proces bio sličan onome, što su ga prošli Hrvati i Srbi po svima svojim oblastima. Tako je bilo s pravoslavnima i u Vojvodini i u Slavoniji i u Hrvatskoj i u Dalmaciji. Napustivši naime različita dojakošnja lokalna i provincijalna imena, pa i učeno ime ilirsko, uzeli su se grupirati oko oba drevna narodna imena, hrvatskog i srpskog.

Zato i jest sasvim prirodno, da je smisao dalje povijesti Bosne i Hercegovine bilo tek rješenje njena *nacionalnog problema*, to jest: hoće li ove zemlje doći pod Srbiju i Crnu Goru, odnosno pod Austriju, ili će ostati i dalje sultanove. Ali razvitak tog procesa osjećali su tada i svi oni već spomenuti faktori. Zato su Crna Gora i Srbija podržavale potajne tijesne veze sa svima istaknutijim pravoslavnim ljudima u zemlji i stalno se spremale na rat. Tako su isto s druge strane radili Hrvati i cijela Austrija, dok je Porta mislila, da će uvođenjem modernih reforma sebi i dalje osigurati svoj stoljetni posjed. No pored tih faktora još je

³⁴ Jelenić o. c. II, 162—163 na osnovu arhivskih podataka.

bio jedan od naročito značaja, a to je *Rusija*. Već sam kazao, kako je Rusija u ranije vrijeme, a za slučaj eventualne propasti i diobe turskoga carstva, prepuštala Austriji ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego čak i Srbiju, Crnu Goru i Albaniju. Tako je to u bitnosti bilo, dok nijesu Srbija i Crna Gora postale međunarodno priznate vazalne turske kneževine, no inače nezavisne. Međutim dvoličnom i neodlučnom svojom politikom u vrijeme Krimske vojne (1853.—1856.), a na štetu Rusije, Austrija je za neko vrijeme izigrala simpatije i potporu Rusije. Zato je Beč brzo uvidio, da treba pregnuti za tim, da opet steče dragocjeno rusko prijateljstvo, samo to više, što su se doskora uzele prilike u Bosni i Hercegovini razvijati tako, da je izmirenje s Rusijom postalo diktat političke nužde.

Poslije crnogorsko-turskoga rata i Vukalovićeva ustanka naime zavladao je u šezdesetim godinama XIX. stoljeća, za vezirovanja razboritog i vrsnog *Šerif Osman paše*, opet na oko mir.³⁵ Visoka Porta se ponovo uzela brinuti, kako bi različitim reformama — koje su u stvari nažalost ostajale samo na papiru — učinila od svojih kršćanskih podanika mirne i zadovoljne građane. Ali uistinu, to jest u praksi, ostao je odnos između kršćana i muslimana onaj stari, jer revolucionarne ideje i težnje za oslobođenjem ne daju se nikakvim koncesijama ukloniti. No važno je bilo još i to, što je poslije gubitka Lombardije i Venecije, dakle poslije 1866., sam car *Franjo Josip* lično *pregnuo*, da gubitak ovih dviju talijanskih provincija *naknadi osvoje-*

³⁵ Up. *Koetschet Josef*, *Osman Paša, der letzte grosse Wesier Bosniens, und seine Nachfolger*, Sarajevo 1909.

njem Bosne i Hercegovine. Pouzdanik Madžara na bečkom Ballplatzu, u ministarstvu vanjskih poslova, barun *Béla Orczy*, izrično je u svom dnevniku, što ga je veoma točno i savjesno više godina vodio, upisao mjeseca siječnja 1869. godine ove riječi: »Car je prožet težnjom, da steče Bosnu i Hercegovinu.«³⁶ Pa i sam je Franjo Josip još prije kazao već spomenutom Srbinu Đorđu Stratimiroviću, tada austrijskom potpukovniku: »Vjerujte mi, dragi Stratimiroviću, moje srce veoma nestrpljivo čeka čas, kad će se naši barjaci opet vijati po Bosni i Hercegovini.«³⁷ Šta više, nadajući se uspjehu na pruskom bojištu, car se tajnim ugovorom s Napoleonom III., dne 12. lipnja 1866. — dakle još prije katastrofe kod *Königgrätza* — već odrekao Venecije u korist cara Napoleona, a kod toga je pomišljao na odštetu ne samo u Pruskoj (naime na Šlesku), nego i u Bosni i Hercegovini.³⁸ Pravo je čudo, kako su takove glasine mogle još onda doprijeti čak u Bosnu, jer vidimo, gdje fra *Grgo Martić*, ljeti iste godine 1866., piše ovako: »Prije objavljena rata (austro-talijanskoga) govorkaše se na vas mah, da su Velike Sile nudile Austriji, da ustupi Italiji Mletačku, a u naknadu da uzme Bosnu i Hercegovinu. Ovo pogađanje zabrinu (bosansko-hercegovačke) Turke, i oni se oružaje za slu-

³⁶ Ap. *Wertheimer Eduard*, Graf *Julius Andrássy*, vol. I, Stuttgart 1910., 460, 464—465.

³⁷ Ap. *Wertheimer*, *Andrássy* II, 258 (na osnovu tajnog izvještaja iz Praga 28. siječnja 1875. u Berlin). Sam Stratimirović ne spominje ovih riječi carevih u svojim memoarima (up. bilj. 24).

³⁸ *Sosnosky Theodor*, *Die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns seit 1866.*, vol. I, Stuttgart 1913., 95 i dalje.

čaj, ako bi Austrija zaista primila ovu ponudu i da joj tako ne dadu da muke proguta ove zemlje.«³⁹

Kako je poznato, godine 1867. uredila se doja-košnja carevina Austrija (*Kaisertum Oesterreich*) na dualističkoj bazi kao Austro-Ugarska monarhija, i skoro potom, u studenom 1871., preuze u njoj ministarstvo vanjskih poslova, dakle glavnu političku vlast, Madžar grof *Julijske Andrassy*, koji je odmah pregnuo, da što prije stupi u prijateljske veze najprije s Njemačkom, a onda da njenim posredovanjem obnovi dobre odnose i s Rusijom. Tako je ljeti 1872. došlo do sastanka trojice careva u Berlinu, gdje se izmiriše Aleksandar II. i Franjo Josip I., a sprijateljiše knez Gorčakov i grof Andrassy, o čemu postoje točni ruski diplomatski izvještaji.⁴⁰ Kad su se knez Gorčakov i grof Andrassy sastali — kaže se u jednom izvještaju — grof Andrassy reče među ostalim knezu Gorčakovu izrijeком ovo: Između Austro-Ugarske i Rusije mogu postojati najbolji odnosi, jer Austro-Ugarska je država, koja je već po svom položaju primorana, da bude u defenzivi, i *potpuno je nesposobna, da se proširuje*. Ugarska pak sama za sebe *toliko je opterećena različitim privilegijama* (tu se misli hrvatsko-ugarska Nagodba, a baš tada — 1872./3. — radilo se o njenoj reviziji), da ne može ni pomišljati na kakovo teritorijalno proširenje. Potom reče

³⁹ Korespondencija fra Grge Martića u sarajevskom franjevačkom arhivu.

⁴⁰ Gl. *Gorjajnov*, Bosfor i Dardanely, St. Peterburg 1907.; 276—283 (Le Bosphore et les Dardanelles, Paris 1910., 303—310).

grof Andrásy od riječi do riječi: »Madžarski je brod u tolikoj mjeri pun, da bi odmah potonuo, ušlo u nj ili zlato ili blato. Zato su svi glasovi, što se šire o namjeravanom ulazu Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, potpuno izmišljeni. Monarhija ne želi ništa drugo, nego da Turska ostane, kakova je sada (tel quel). Zato se Austro-Ugarska ne će miješati u unutrašnje poslove kršćanskih provincija turskoga carstva. A dignu li se njeni susjedi, kršćanski podanici, na oružje, Austro-Ugarska će im uskratiti svaku pomoć, i samo na poziv Visoke Porte pružit će joj vojnu pomoć za ugušenje pobuna.« Slušajući ove riječi knez Gorčakov je povlađivao grofu Andrásyju, ali general Ignatjev, ruski carski poslanik u Carigradu, nije im vjerovao, kad su mu ih službeno javili. General Ignatjev je naime izjavio, da grof Andrásy ne govori istine, jer u stvari Austro-Ugarska hoće samo da dobije vremena za izvršenje svojih tajnih planova. Uza sve to ipak je pobijedilo mišljenje kneza Gorčakova i utjecaj kneza Bismarcka, i tako je u lipnju 1873. godine došlo do *obnove trocarskoga saveza* između Rusije, Njemačke i Austro-Ugarske. Još 6. lipnja sporazumjeli su se u Schönbrunnu car Aleksandar II. i Franjo Josip I., pa njihovi ministri, knez Gorčakov i grof Andrásy tako, da se u pitanju Turske ima ostati kod principa *teritorijalnoga status quo*.⁴¹

Ali najvažnije bilo je to, što je Rusija tom prilikom priznala Austro-Ugarskoj, da ona zaista ima u svom turskom susjedstvu (to jest u Bosni i Her-

⁴¹ O tome gl. pored Gorjajnova 1. c. još i Wertheimer, Andrásy vol. II, 58 i dalje, 88 i dalje.

cegovini) *vitalnih interesa*, o kojima treba voditi računa, dođe li do diobe Turske. Kako vidimo, tim je schönbrunnskim sporazumom Austro-Ugarska opet stekla osnovu, s koje je mogla započeti svojom akcijom oko sticanja Bosne i Hercegovine.

Eto, u takvim je prilikama došlo do velikoga hercegovačkog ustanka 1875. godine, kojim začinje ono akutno stanje orijentalne krize, koje je najposlije dovelo Austro-Ugarsku monarhiju u Bosnu i Hercegovinu.⁴² Zaista od velikog je interesa činjenica, kako je slutnja, da će ubrzo doći kraj turskom gospodstvu u ovim zemljama bila već duže vremena raširena kod svih slojeva naroda po čitavoj Bosni i Hercegovini. Memoaristi onoga vremena, fra Grgo Martić, Stefan Hrkalo, Martin Đurđević i dr. Josip Kötšchet, pripovijedaju nam, kako se već u šezdesetim godinama svagdje u Bo-

⁴² O hercegovačko-bosanskom ustanku 1875.—1878. pisano je veoma mnogo; up. (Vlad. Krasjć), Ustanak u Bosni od 1875. do 1878. Građa za noviju srpsku istoriju rata za oslobođenje. Novi Sad 1884.; *Proroković Ris. I.*, Nevesinjska buna 1874. i početak ustanka u Hercegovini 1875. godine. Beograd 1905.; *Buconjić Nikola*, Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca, Mostar 1911.; *Vuković Gavro*, Hercegovački i Vasojevički ustanak 1875. i 1876. godine, Sarajevo s. a.; *Spomenica o hercegovačkom ustanku 1875. godine*, Beograd 1928.; *Stilman-Gvozdenović*, Hercegovina i posljednji ustanak; uzroci njegovi i sredstva, Beograd 1932.; *Prelog*, Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine, II. dio, Sarajevo 1916., 108 i dalje; *Novak Grga*, Italija prema stvaranju Jugoslavije I. dio. 1875.—1876. godine, Zagreb 1925.; *Čubrilović Vaso*, Bosanski ustanak 1875.—1878., Beograd 1930.; *Knez Nikola Petrović Njeguš*, Hercegovački ustanak. Dio drugi. Početak ustanka (*Zapisi. Časopis za nauku i književnost ured. Dušan Vuksan*, vol. VI, knj. XI (juli—decembar 1932.), Cetinje, 246—257, 304—

sni i Hercegovini gledanjem u jagnjeće ili ovčje pleće proricala skora propast turske vlasti,⁴³ a kad je Šerif Osman paša gradio putove od Sarajeva do Broda, pa preko Mostara do Metkovića i preko Travnika do Sinja, muslimani bi mu dobacivali, da to sprema »za dolazak Švaba«.⁴⁴ Sam Osman paša, prije svoga dolaska u Bosnu beogradski muhafiz (zapovjednik beogradskoga grada na Kalemegdanu), nije ništa dobra slutio, otkad je upoznao ekspanzivne težnje kneza Mihajla Obrenovića i tadašnje srpske »Omladine«. A kad se godine 1867. pročulo, da će knez Mihajlo najposlije ipak dobiti gradove (tvrđave) u Srbiji uz Savu i Dunav »na čuvanje za sultana«, Osman paša toliko se uznemirio, da je svome intimnom prijatelju, dru Köttschetu, kazao: » Topovi na bedemima beogradskoga grada bdiju i nad sigurnošću Bosne.«⁴⁵ I zaista je odmah potom Osman paša saznao i to, da je knez Mihajlo zatražio od Visoke Porte, da mu se preda, kao sultanovu vazalu, još i administracija Bosne »u ime i za Njegovo Veličanstvo Sultana (*au nom*

312). Gl. i *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871.—1914.*, Band I, II, Berlin 1922.; (*Oester. Rotbuch*), *Orientalische Angelegenheiten 1873.—1877.*, Wien 1878.; *Documents diplomatiques français. I série, tome I, II (1871.—1879.)*, Paris 1929.—1930.; *Lameroux Jean*, *La politique extérieure de l'Autriche—Hongrie 1875.—1914.*, vol. I, Paris 1918.; *Vukić Jean*, *Le peuple serbe dans la grande crise orientale de 1875. à 1878.* Genève 1919.; *Жузапезъ Сеп. Русская политика въ восточномъ вопросѣ*, vol. II, Moskva 1896.

⁴³ *Herkalović Thomas*, *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Hercegovina*, Zagreb 1906., 24.

⁴⁴ *Martić Grga fra*, *Zapamćenja*, Zagreb 1906. 71.

⁴⁵ *Koetschet*, *Osman Paša*, 16.

et pour Sa Majesté le Sultan).⁴⁶ No dok se velika većina Srba nadala, da će Bosnu i Hercegovinu uskoro podijeliti Srbija i Crna Gora, bilo je među njima i takovih, koji su sa skepsom promatrali razvitak događaja. Sam arhimandrit sarajevski, a kasniji mitropolit, *Sava Kosanović*, slušajući različite glasove o revolucionarnom kretanju među Srbima i o obećanoj pomoći Srbije i Crne Gore, običavao je govoriti: »Djeco, vi radite za Austriju.«⁴⁷

Ali mišljenje o budućemu, i to skorom, austrijskom gospodstvu, zahvatilo je i mnoge muslimane, a naročito one — kako ističu neki memoaristi — koji su se ponadali, da će s promjenom režima doći u priliku, da poprave svoje loše financijalno stanje. Ti su ljudi išli čak tako daleko, da su se već ljeti 1875. obraćali ravno na cara Franju Josipa s molbom, da ih spasi od propasti.⁴⁸ Može se mirno kazati, da je kod množine muslimana aristokrata i spahija prevladavala misao: ako u Bosni i Hercegovini propadne turska vlast, onda treba da u Bosnu i Hercegovinu uđe Austro-Ugarska. Šta više, jedan od posljednjih turskih carskih namjesnika u Bosni i Hercegovini, Akif paša, kazao je još godine 1873. javno, kako pripovijeda pouzdani dr. Kötschet, kad su mu govorili, da će neredi u upravi Bosne i Hercegovine dovesti do gubitka Bosne i Hercegovine: »Ako je volja Alahova, da tako bude, neka bude! No meni se ne čini, da će to biti tako golema nesreća za muslimansko carstvo.«⁴⁹

⁴⁶ ibidem .

⁴⁷ Herkalović o. c. 54.

⁴⁸ Herkalović o. c. 54-58.

⁴⁹ Koetschet, Osman Paša 75.

Mi se kod toga srećemo s jednom pojavom, koja nije rijetka u povijesti. Bilo je, što se ono kaže, »u zraku«, da se sve bliže i bliže primiče kraj turskoj vlasti u Bosni i Hercegovini, baš onako, kako smo mi svi imali nebrojeno puta prilike da čujemo, još u naše đачko vrijeme, u devedesetim godinama minuloga stoljeća, da će po smrti cara Franje Josipa propasti Austro-Ugarska monarhija.

3.

Na granici između Crne Gore i Hercegovine bilo je vazda sad jačih, sad slabijih zadjevica i sukoba: ili su Crnogorci upadali i pljačkali u Hercegovini, ili Turci Hercegovci za osvetu u Crnoj Gori. No od druge polovine XIX. stoljeća započeli su ustanci kršćanske raje protiv muslimana; naročito su ustajali na oružje pravoslavni Srbi, pomagani iz susjedne i srodne Crne Gore, dok se Srbija više interesirala za Bosnu, gdje su se također uzela pomalo stvarati poneka revolucionarna središta. Od sada dalje slijedila je jedna nemirna godina drugu, i bilo je jasno, da ovako više ne može dugo potrajati.

Međutim je po nagovoru Kučkoga vojvode Marka Miljanova, 19. listopada 1874., ubio neki Kuč u tada još turskoj Podgorici, usred čaršije, *Jusuf-agu Mučinu*, prvaka podgoričkih Turaka. Nato se razjareni Turci razlete po varoši i pobiju petnaest Crnogoraca, koji su se zatekli na pazaru. Kako je taj pokolj odmah izazvao veliku uzbunu u cijeloj Crnoj Gori, ubijeni su onda još i neki

pogranični turski stražari, tako da se činilo, kao da će se iz podgoričke afere izleći veliko zlo. Ali na intervenciju Velikih Sila u Carigradu odmah je potom poslana u Skadar specijalna tursko-crnogorska anketna komisija, koju su vodili samo njeni turski članovi, i to po turskom običajnom pravu, toliko pristrano i površno, da su je crnogorski delegati ostavili i zbog toga se potužili evropskim konzulima u Skadru. Tom je prilikom austrijski konzul Vasić čak svjetovao crnogorskim delegatima, Stanku Radonjiću i Maši Vrbici, neka *Crna Gora zauzme kraj oko rijeke Morače kod Podgorice i na taj način primora Visoku Portu na popuštanje*. Sada su crnogorski delegati uzeli tražiti uime zadovoljštine za prolivenu crnogorsku krv: *kreiranje crnogorskog konzulata u Skadru, crnogorsku trgovačku faktoriju u Podgorici, novčanu odštetu za pale žrtve i najposlije regulaciju crnogorsko-turske granice kod Podgorice i Nikšića*. Ti su zahtjevi zaista bili slični ultimatumu pred rat. Ujedno se uzela Crna Gora oružati i graditi utvrde. Najzad je završio turski sud u Skadru svoj posao: četvorica turskih krivaca osuđena su na smrt, a nekoliko njih na višegodišnje tamnovanje. Ali i protiv te osude turske komisije uložili su crnogorski delegati protest i onda, 4. siječnja 1875., ostavili Skadar, smatrajući rezultat skadarskoga sudovanja uvredom za Crnu Goru. Situacija se znatno pogoršala, kad je potom Visoka Porta izjavila, da potvrđuje skadarsku presudu, no osuda će se izvršiti tek onda, *kad se i crnogorski krivci stave pred skadarski sud i budu kažnjeni*; ne zadovolji li se Crna Gora tom presudom, i bude li napadala po-

granične turske teritorije, Visoka će Porta uzeti konflikt kao svoju *unutrašnju aferu, jer smatra Crnu Goru svojim teritorijem*, na kojem će ona znati učiniti mir i red. Porta je odmah stala pojačavati svoje pogranične čete i uzela se spremati na napadaj.

Bila je zato sasvim prirodna stvar, da je to i takovo stanovište Visoke Porte izazvalo veliko negodovanje kod evropskih Velikih Sila. I sam grof Julije Andrassy u Beču nalazio je, da je Porta pošla predaleko i da bi pravedno bilo, da crnogorskim krivcima sudi *crnogorski sud* u nazočnosti turskih delegata (9. siječnja 1875.). Ovom se mišljenju onda pridružiše redom Rusija, Njemačka, Engleska, Francuska i Italija. Ali Visoka Porta nije nikako htjela odstupiti od zahtjeva, da crnogorskim krivcima sudi *turski sud*, pa makar u Spuzu, ne mora baš da bude u Skadru. U tom se sastala na Cetinju, 18. siječnja na pravoslavno Bogojavljenje po tadašnjem kalendaru, skupština crnogorskih glavara. Po savjetu Rusije i Austrije knez Nikola jedva je nekako primirio narodne predstavnike, tješeći ih, da će Crna Gora primiti doličnu zadovoljštinu na intervenciju Velikih Sila. I zaista, 22. siječnja izjavio je veliki vezir austrijskom poslaniku u Carigradu, da prihvaća prijedlog grofa Andrassyja, to jest, da crnogorskim krivcima sudi crnogorski sud u nazočnosti turskih delegata, dakle onako, kako je to nedavno bilo u Skadru. Kad se time zadovoljio i knez Nikola, bilo je nade, da će podgorička afera mirno svršiti.⁵⁰

⁵⁰ Gl. o tom literaturu spomenutu na str. 27 bilj. 42.

Eto, u tim se prilikama sastala 29. siječnja 1875. u Beču, u Dvoru, pod predsjedanjem cara Franje Josipa, konferencija, kojoj su prisustvovali nadvojvoda *Albrecht* kao generalni inspektor čitave austrijske vojske, grof *Julije Andrássy* kao ministar vanjskih poslova, general kavalrije barun *Koller* kao vojni ministar, barun *John* kao šef generalštaba, general *Pöck* kao viceadmiral, general *Beck* kao predstojnik careve vojne kancelarije. Zapisnik je vodio kapetan u carevoj vojnoj kancelariji *Bakalović*.⁵¹

Otvorivši konferenciju car je odmah kazao, zašto je sazvana. Nedavno buknu li crnogorsko-turski konflikt, reče, izazvao je potrebu, da se objasne tamošnje prilike, i u političkom i u vojnom pogledu. Iako je u ovaj čas konflikt poprimio mirniji značaj, i možda je već i uklonjen, ipak treba imati pred očima i mogućnost, da se zbog tamošnjih prilika može opet da ponovi. Zato treba da se danas ovdje raspravi, i s političkoga i s vojnog staništa, pitanje: »Kakve direktive i kakve mjere bi trebalo da mi uzmemo u račun, ako se ponove spomenuti događaji.«

Potom uze riječ grof Andrássy, i to po izričitoj želji carevoj, i — očito — prema prethodnom govoru. On reče: Posljednji stadij, u koji je ušao

⁵¹ Ovaj se „Protokoll“ čuva u ratnom arhivu (Kriegsarchiv) u Beču u odjeljenju „der Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers.“: M. K. 69-2/2 V 1875. štampao ga je prof. Milo Vukčević s natpisom „O politici grofa Andrássyja prema našem narodu uoči istočne krize.“ u „Glasniku istorijskog društva u Novom Sadu“, knjiga VI., 1933., 390—398.

crnogorsko-turski konflikt, dopušta mišljenje, da će se stvari primiriti. »Uza sve to ipak treba da budemo na čistu s onim mjerama, koje treba da ubuduće budu za nas mjerodavne, da nas događaji ne zateku nepripravne. Dosta je, ako Vas podsjetim na godine 1856. i 1862. (to jest na ustanak Luke Vukalovića), koje su neiskorišćene prošle pored Austrije, jer tada nijesu bile dovoljno uvažene političke prilike i jer tada o čitavoj stvari nitko nije ni razmišljao ni poveo potrebni razgovor.⁵² Zato treba da sada prije svega fiksiramo političko stanovište, koje može uopće dopustiti kakovu akciju. Kao cilj takove akcije ističe se sa svih strana a naročito sa strane visokih vojnih ličnosti, *rektifikacija naše jugo-istočne granice, odnosno s tim u vezi naumljeno zauzeće Bosne i Hercegovine*, da na taj način naša dalmatinska obala stekne potrebiti »hinterland«.⁵³ Taj je cilj potpuno ispravan, a sada se samo pita, kad i kako ćemo ga ostvariti.⁵⁴ Međutim ostvarenje ove akcije putem direktnog

⁵² „Es müsse hier auf die Jahre 1856. und 1862. hingewiesen werden, in denen eminente Gelegenheiten an Österreich unbenützt vorübergegangen sind, weil damals die politischen Verhältnisse nicht ihrem wahren Werte gemäss gewürdigt, weil die Sachlage vorher weder gehörig überdacht noch besprochen worden ist. (ibidem).

⁵³ »Als Ziel einer solchen Aktion wird allseits, und besonders auch von hohen Militärpersonen, die Rektifizierung unserer Südostgrenze, damit zusammenhängend die Besitzergreifung von Bosnien und der Hercegovina und die Gewinnung eines Hinterlandes für unsere dalmatinischen Küsten, ins Auge gefasst«.

⁵⁴ „Dieses Ziel ist ein anerkannt richtiges; es handelt sich nur darum, wann und wie es erreicht werden könnte.“

istupa protiv Turske bilo bi opasno, pa čak i nemoguće. Svaka kvadratna milja turskog teritorija, stečena agresivnim napadajem na Tursku, izazvala bi kod kuće (to jest, među austrijskim Nijemcima i Madžarima) žestoku opoziciju, jer bi se kazalo, da se naša monarhija — koja je i onako spram broja svoga žiteljstva teritorijalno prevelika — upušta u neopravdana osvajanja. Još gore bi bile za nas posljedice takove akcije spram inozemstva. Prije svega *Rusija* ne bi to gledala skrštenih ruku, jer ona drži, da treba da s nekim pravom utječe na prilike na Istoku. Mi bismo se dakle našli pred neminovnim ratom s Rusijom. Dabome, i Tursku bismo imali protiv sebe, dok bi *Crna Gora* i *Srbija* gledale u ovoj aneksiji *Bosne* i *Hercegovine* — u smislu one rečenice »danas tebi, sutra meni« — opasnost za svoju vlastitu egzistenciju, pa bi se zato i one pridružile akciji protiv nas.⁵⁵ Mi dakle ne bismo imali protiv sebe samo Rusiju, već i čitav muslimansko-pravoslavni svijet na jugu monarhije. Zato treba da se okanimo misli, da *Bosnu* i *Hercegovinu* možemo ratom steći.«

»Ali ima i druga kombinacija, produži grof Andrássy svoje razlaganje, a ta kaže, da bi *Austrija* trebala da se stavi na čelo nezadovoljnih kršćana u *Turskoj*, i onda da na tom osnovu izazove pokret protiv Turske i na taj način sebi izvojšti rek-

⁵⁵ »Die Türkei hätten wir natürlich auch gegen uns; indess Montenegro und die souveränen Staaten (Serbien) in einer solchen versuchten Annektierung Bosniens und der Hercegovina, nach dem Sprichworte »heute dir morgen mir«, eine Bedrohung ihrer eigenen Existenz erblicken und sich der Aktion gegen uns anschliessen würden.«

tifikaciju svoje granice. O toj ideji treba sada nešto kazati. Turska je od gotovo providencijalne koristi za Austriju i njena egzistencija je za nas od dobro shvaćenog interesa. Turska naime podržava *status quo* onih malih državica (na Balkanu) i sprečava u našu korist njihove nacionalne aspiracije.⁵⁶ Kad ne bi bilo Turske, onda bi sve ove neugodne dužnosti pale na nas. *Zato mi i ne možemo željeti, da Turska na ovaj način propadne i da se mi upletemo u ove stvari.* Uostalom i ta bi akcija poprimila karakter osvajalačkoga rata, i zato ne treba o ovoj stvari napose još vijećati i spremati izvjesne mjere«.

*»Sasvim drugačije izgleda stvar, ako unutarne vrijenje na Istoku iznese na površinu prilike, koje bi nam dale legitimaciju, i spram unutarnjih prilika i spram inozemstva, da se upletemo u stvari.»*⁵⁷ Onda je došao čas kad padaju svi obziri i kad se radi o bezuvjetnoj potrebi naše akcije. Takovih je momenata već bilo, ali oni su prošli pored nas, kako je već rečeno, neiskorišćeni. Posljedice pak ponovne takove apstinentske politike, a sve pored povoljnih prilika, da anektiramo zemlje onkraj naše jugozapadne granice, bile bi veoma teške, jer mi bi neminovno morali skoro izgubiti našu dal-

⁵⁶ »Die Türkei ist von einer fast providentiellen Nützlichkeit für Österreich; ihr Bestand liegt in unserem wohlverstandenen Interesse. Sie erhält den Status quo der kleinen Staaten, weist deren Aspirationen zu unserem Vorteil zurück«.

⁵⁷ »Ein vollkommen verändertes Bild stellt sich dar, wenn die innere Gähnung des Orients Verhältnisse hervorbringt, die ein Eingreifen unsererseits nach innen und aussen zu legitimieren geeignet sind«.

matinsku obalu. Vlast iznemogle Turske na našoj jugozapadnoj granici nikad nije u sebi krila opasnosti za posjed Dalmacije; ona je za nas vazda bila i jest tek šteta, jer u Turskoj zbog loše uprave ne mogu da napreduju ni trgovina ni obrt. Ali ako bi Bosna i Hercegovina pripale Srbiji i Crnoj Gori, i ako bi se na taj način obrazovala jedna nova država, koju mi ne bismo mogli ili ne ćemo moći prepriječiti, onda smo se sami upropastili i preuzeli bismo ulogu »bolesnoga čovjeka«.⁵⁸

Zato, ako dođe do konstelacije, kako je ona gore istaknuta, onda je došao čas, u kojem ima da prevlada apsolutna nužda, da Austrija bude u svakom pravcu spremna, kako bi ostvarila svoje aspiracije. Takovoj akciji onda ne će uzmanjkati ni pravna baza. Svijet će morati uvidjeti, da mi ne vodimo rat za osvajanje, nego da radimo samo u interesu naše bezbjednosti i teritorijalnog integriteta.⁵⁹ Svijet će morati vidjeti, da mi pored svega štovanja, što ga imamo spram sadašnjih ugovora, nismo obvezani prenositi ih na nekoga drugog baštinika; morat će uvidjeti, da mi ne možemo ravnodušno posmatrati, kako se u zemljama, koje leže nama pred nogama, mijenjaju gospodari. Pri tom se možemo pozivati i na historijske tradicije, jer su te zemlje nekoć bile česti mađarskoga kra-

⁵⁸ „Tritt aber Serbien und Montenegro in den Besitz Bosniens und der Hercegovina, und erfolgt hiedurch eine neue Staatenbildung, die wir nicht hindern oder nicht hindern können, dann geben wir uns selbst auf und treten in die Rolle „des kranken Mannes“.“

⁵⁹ „Die Welt muss einsehen, dass wir keinen Eroberungskrieg führen, sondern nur im Interesse unserer Sicherheit und Integrität handeln.“

*ljevstva.*⁶⁰ Pored toga traži od nas načelo samoodržanja, da obezbijedimo našu obalu prikladnom pozadinom (*hinterlandom*), a proširenjem našeg teritorija da uklanjamo opasnost gubitka Dalmacije. Radi se dakle samo o tome, da čitava akcija bude provedena snagom i spretnošću, i da svijet bude postavljen pred *fait accompli*; priznanje će doći onda samo od sebe.⁶¹ I zaista, uzimajući u račun današnje evropsko političko stanje, jedva se treba plašiti, da bi ova akcija naišla izvana na kakve smetnje. Naš današnji odnošaj spram Rusije temelji se na spoznaji, da je sklad između nas prije svega u interesu održanja evropskoga mira.« Zato grof Andrassy drži, »da Rusija ne će priječiti austrijske akcije. U tom je smislu potpuno siguran za Njemačku, a tako misli i o Italiji, iako je baš ova Velika Sila kod čitave stvari jako interesirana.«

»Vraćajući se najposlije na već spomenuti konkretni slučaj, trebalo bi razmisliti, šta bi se dogodilo, da je došlo do rata između Turske i Crne Gore. Kod toga treba imati pred očima dvije mogućnosti, koje bi mogle izvršiti na nas izvjesni utjecaj: ili bi pobijedila Turska, pa se ne bi zadovoljila samom pobjedom, već bi išla za tim, da je potpuno iskoristi, ili bi pobijedila Crna Gora, i onda više ne bi ostala u defenzivi, već bi sigurno prešla — kako se može razabrati iz nekih pojava

⁶⁰ »Auch historische Traditionen können hier zur Geltung gelangen, da ja diese Länder einstens Teile des ungarischen Königtums gebildet haben.«

⁶¹ »Es kommt nur darauf an, dass die Aktion mit Kraft und Geschicklichkeit durchgeführt und der Welt als *fait accompli* hingestellt werde; die Anerkennung kommt dann von selbst.«

prilikom nedavnoga konflikta — u ofenzivu, pobunivši Hercegovinu, a onda i Bosnu, i tako bi Tursku zatjerala u tjesnac. U oba bi se slučaja nama dala prilika za intervenciju. U prvom slučaju naime zapovjedili bismo Turskoj »Stoj!«, i tako bismo se pokazali spram malih naših susjednih državnica kao njihovi izbavitelji od daljega ugnjetavanja. Premda ne bismo kod te prilike stekli nikakvih osobitih materijalnih koristi, ipak bi nam ostao neprocjeniv *moralni* dobitak. Svijet treba da dođe do uvjerenja, da sudbina ovih zemalja, koje leže nama pred nogama, visi o volji i riječi Njeg. Veličanstva cara, našega premilostivoga gospodara.⁶² Zato treba da se pobrinemo, da se onaj (crnogorski) slučaj nipošto ne riješi *međunarodnim putem*, jer onda bi Turskoj doviknula »Stoj!« kolektivna usta sviju Velikih Sila. Konac bi bila konferencija, u kojoj bismo se mi izgubili među drugim Velikim Silama, pa tako bismo morali napustiti i naš utjecaj, koji bismo inače tako lako mogli postići. Ali drugi je slučaj — to jest pobjeda Crne Gore — za nas kudikamo povoljniji, jer ako bi Crna Gora, uz pomoć pobunjenih turskih pokrajina, postigla uspjeha nad Turskom, *onda bismo mi intervenirali u interesu naše vlastite bezbjednosti*, i postigli bismo ove koristi: spriječili bismo kao gospodari situacije teško oslabljenje ili čak slom Turske, a onda bismo došli u položaj,

⁶² »Die Welt muss zur Überzeugung gelangen, dass das Schicksal dieser zu unseren Füßen gelegenen Länder nur durch die Willensmeinung Sr Majestät des Kaisers, unseres Allernädigsten Souveräns, entschieden werden könne«.

da prema svojoj uvidavnosti oštetimo Crnu Goru, eventualno i Srbiju, na račun Turske, i na taj način bismo ove dvije zemlje, Crnu Goru i Srbiju, sebi obvezali zahvalnošću; najzad pružio bi nam se i povod, da naše granice rektificiramo i potpuno ostvarimo naše interese. Poznata je izjava cara Napoleona I., da se u bitku treba tek onda upustiti, kad je pobjeda vjerojatna sa 75 postotaka. « Situacija, kako je gore prikazana, odgovara prema Andrásyjevom mišljenju ovom postotku, i zato treba momenat, kad se on opet vrati, odmah iskoristiti. Taj bi momenat mogao doduše biti tek prolazan, ali on će se ipak vratiti. *Velike su Sile za minule podgoričke afere uzele Crnu Goru u zaštitu; to znaju Crnogorci, i, oslanjajući se na to, oni će se opet upustiti u kakovu takovu akciju. I ako nismo bili potpuno spremni za operiranje, ipak grof Andrásy žali, što nije nedavni konflikt doveo do tursko-crnogorskog rata, jer bi nam se tako pružila prilika, da bismo već sada, u povoljnoj konstelaciji, izazvali jedno rješenje. Na kraju je izjavio grof Andrásy, da bi sada želio čuti mišljenje o vojnoj akciji, i s kopna i s mora. Svraća kod toga pažnju na to, da je s političkoga gledišta važno, da u slučaju pobune u Bosni i Hercegovini budu razdružene vojne sile Srbije i Crne Gore. Zato drži, da je najprobitačnije, da austrijska vojska uđe u zemlju dolinom Bosne.*

Kad je grof Andrásy završio svoj izvještaj, upitao je car članove konferencije, ima li tko od njih što da primijeti s političkoga stajališta.

Sada uze riječ nadvojvoda Albrecht i reče, da je uvjeren, ako bismo se mi htjeli poput klina

utisnuti u Tursku, a da je nijesmo potpuno razorili; u takovom bismo slučaju morali pripaziti na to, da opet graničimo s preostalom Turskom. *Naša nova granica imala bi zato teći između Crne Gore i Srbije, nekako sve do balkanskih visova.*⁶³ Svakako treba da dobijemo slobodne ruke, da uzmognemo biti u direktnoj vezi s Turskom, nesmetano od njenih vazalnih zemalja, naime Crne Gore i Srbije, i da naša trgovina dobije željeznički spoj: Novi na Uni, Sarajevo, Prizren i t. d., a to se ne bi moglo ostvariti, ako bi Crna Gora i Srbija međusobno graničile.

Nato uze opet riječ ministar grof Andrassy i reče, da on ne bi već danas mogao kazati, dokle bi imale sezati granice *trajno okupirane Bosne*. Sve će to zavisiti od prilika, već prema onoj poslovice, da ne valja prodavati kožu medvjedovu, dok medvjed nije ubijen. Grof Andrassy drži, da okupaciju Bosne treba upoređivati s onakim načinom aneksija, kako ih Rusija provodi u Aziji. *Mi ćemo svakako meso pojesti, a kosti ćemo ostaviti drugima* (to jest: Srbiji i Crnoj Gori). Zato treba uzeti nužna obzira i na pretenzije Srbije i Crne Gore na račun Turske, pa ako i ne će bogzna što dobiti, one će nam ipak i za to biti zahvalne.

Sada opet uze riječ car *Franjo Josip*, i reče, kako je svakako potrebno, da se one male kršćanske državnice odštete nekim teritorijalnim dobitcima. *No, iako se već danas ne mogu točno utvrditi*

⁶³ „Unsere neue Grenze müsste sich über die zwischen Montenegro und Serbien sich hinziehende Landzunge, etwa bis an den Höhenzug des Balkans erstrecken.“

nove naše granice, ipak treba već danas idejno odrediti, što nam apsolutno treba, da stečemo prikladnu pozadinu za Dalmaciju⁶⁴. Osim toga treba, bar idejno, već sada biti načistu s time, da li je povoljno za nas, ako se Srbima i Crnogorcima nešto dâ od onoga zemljišta, koje se sada nalazi među njima (u novopazarskom sandžaku).

Opet uze riječ ministar grof *Andrássy* i podsjeti konferenciju na poslovicu: »*Amor incipit ab ego*«. Za nas bi svakako najbolje bilo, kad bismo naše granice proširili s jedne strane do Drine, a s druge duž Crne Gore do mora. Ali to ne će biti provedivo. Pored toga treba da uzmemo pred oči i to, da, proširujući naše granice, ne uvećamo prekomjerno srodni slavenski i onako već prejak element u monarhiji⁶⁵. Nama apsolutno trebaju Klek i Sutorina i sve ono, što je na zapadu rijekâ Nere-tve i Bosne (dakle: južna Hercegovina imala bi pripasti Crnoj Gori, a istočna Bosna Srbiji).

No ovo razlaganje nije se sviđalo nadvojvodi Albrechtu, koji izrijeком istače, da se Crnoj Gori nipošto ne smije dopustiti bud kakovo proširenje na sjever (to jest u Hercegovinu); nego neka joj se dadu kompenzacije na jugu spram Albanije. Osim toga ne smije se ni to dopustiti, da bi Crna Gora

⁶⁴ »Ohne eine strikte Bestimmung unserer neuen Grenzen aufzustellen, muss man doch in der Idee heute schon festsetzen, was man absolut haben muss, um für Dalmatien ein geeignetes Hinterland zu gewinnen«.

⁶⁵ »Auch müssen wir, bei dem in unserer Monarchie vorwiegenden slavischen Element in der Erweiterung unserer Grenzen darauf Rücksicht nehmen, dass dieses Element, durch Einverleibung gleichgesinnter Stämme, kein allzu grosses Übergewicht erlange«.

i Srbija stekle zajedničku granicu (u novopazarskom sandžaku).

Nato reče grof *Andrássy*, da odobrava ove nada sve karakteristične i poučne riječi, no zajednička srpsko-crnogorska granica bila bi samo od koristi za *Austriju*, jer bi na tome mjestu, zbog pašnjaka i t. d., dolazilo do *permanentnih svađa i zadjevica*. Turskoj ovaj kraj (to jest: novopazarski sandžak) i onako ne treba, jer kad jednom izgubi kuću (naime Bosnu), ne trebaju joj ni vrata. Osim toga i s obrambenoga gledišta velika je teškoća s krajem, ugroženim s jedne strane od Crne Gore, a s druge od Srbije. Dalje valja uvažiti i to, da među knezovima Srbije i Crne Gore postoji rivalitet. Jedan spočitava drugomu, da se »doklatio« i da nema prava da se stavi na čelo južnoslavenskom pokretu. U takovim prilikama nema razloga bojati se srpsko-crnogorske kooperacije. Treba zato da se mi koristimo ovim lokalnim zadjevicama i da na taj način po svojoj volji fiksiramo onakove granice, kako one odgovaraju našim interesima⁶⁶.

Kad su se potom svi nazočni složili s ovim mišljenjem, izjavio je car Franjo Josip, da konferencija prihvaća suhu granicu između rijeka Drine i

⁶⁶ »Bei der Rivalität der Fürsten von Serbien und Montenegro, von denen einer den andern einen »dahergelaufenen« nennt, der nicht das Recht habe sich an die Spitze der südslavischen Bewegung zu stellen, ist an eine Kooperation Serbiens und Montenegros nicht zu denken... Es steht nur an uns einen solchen lokalisierten Streit auszunützen; dann steht es auch in unserem Belieben die Grenzen so zu fixieren, wie es unsere Interessen erheischen«.

Bosne, jer ona najbolje odgovara interesima monarhije.

Poslije toga raspravljena su vojna pitanja i zaključeno je, *da se Bosna ima okupirati prijelazom preko Save kod Broda i Gradiške, a Hercegovina iz Dalmacije*. Za izvršenje toga zadatka bit će dosta ako se uzme 150.000 momaka od sviju monarhijskih narodnosti. Okupacija treba da bude *trajna*⁶⁷, a već sada imadu se kod austrijskih konzulata u Bosni i Hercegovini namjestiti *vješti oficiri*, da prouče zemlju sa strategijskoga gledišta. Kao najvećeg neprijatelja kod cijeloga budućeg posla konferencija je istakla tešku neprohodnost Bosne i Hercegovine, zbog pomanjkanja valjanih putova.

Ovaj nam novonađeni »Protokol« krunskoga savjeta (*Kronrat*) jasno pokazuje, kolikim li su cinizmom i kolikom li su neiskrenošću bečki glavni krugovi, sa samim carem Franjom Josipom na čelu, gledali na ta pitanja, i kako je Beč već na početku 1875. godine — dakle prije hercegovačke ili nevesinjske bune — *u punoj službenoj formi zaključio trajno zauzeće Bosne i Hercegovine*, računajući kod toga: prvo na narodnu pobunu protiv Turaka, i drugo na narodnu neslogu i zadjevice. Prvu je pretpostavku imao da uskori dalmatinski namjesnik, general Gavro Rodić, a drugu sam narod.

⁶⁷ „Eine Occupation Bosniens kann und muss eine dauernde sein und uns den Besitz des Landes sichern.“

Izravni povod hercegovačkom ustanku dala je u svakom smislu i pravcu do zla boga loša turska uprava, jer su sve naredbe, što su dolazile iz Carigrada, i sve — bez sumnje od strane Visoke Porte iskreno i dobro mišljene — reforme, ostale bez stvarnoga efekta: Turčin ih prosto nije htio da vrši, a kršćanin im nije vjerovao. Turčin naime nije nikako mogao shvatiti, kako bi rajetin mogao da bude njemu ravan i kako da bude jednakopravan s njime; kršćanin opet, osjećajući se kao jedan isti čovjek sa svojim zapadnim, južnim, sjevernim i istočnim susjedima, htio se po što po to i što prije osloboditi nesnosnoga turskog jarma. Tako su se uzela stvarati *revolucionarna središta*, dva na teritoriju Hercegovine, a ubrzo i dva u Bosni. Prvo i najjače središte bilo je Nevesinje i sav kraj spram Crne Gore; to je središte radilo pod utjecajem crnogorskoga kneza Nikole i njegovih glavnih savjetnika. Drugo je bilo oko Gabele i donje Neretve, u čisto katoličkom kraju; ovo je radilo pod hrvatsko-dalmatinskim utjecajem, ali i po uputama i s potporom dalmatinskoga carskog namjesnika generala Gavre Rodića. U Bosni su bili takovi centri u Krajini uz Unu i suhu hrvatsko-bosansku granicu; pa u Podrinju i u Posavini uz srpsku granicu oko Tuzle i Zvornika. Prvi je bosanski centar stajao u vezi i pod utjecajem ponajviše Srba Kordunaša iz Hrvatske, a drugi pod utjecajem Srbije, kojom je tada vladao već punoljetni knez *Milan Obrenović* (od 10./22. kolovoza 1872.).

No osim toga ustanak je uskorilo i dalo mu pod-

streka i *tendenciozno putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom*, uz tursku granicu, u travnju 1875. Danas se pouzdano i točno zna, da je to putovanje bila ideja dalmatinskoga carskog namjesnika i generala baruna *Gavre Rodića*, graničara banovca iz Vrginmosta, a svrha mu je bila, da se u prvom redu katoličko, a onda i muslimansko žiteljstvo Bosne i Hercegovine ojača u *ideji austrijske okupacije i skoroga pada turskog gospodstva*. O tome donosi u svojim memoarima tadašnji vojni zapovjednik u Zagrebu, general barun *Antun Mollinary*, ovaj karakteristični detalj, koji nam najbolje osvjetljuje dalmatinsko putovanje cara Franje Josipa. Mollinary priča ovako: »U ožujku 1875. — dakle još prije careva puta — kad sam se bavio u Beču u službenom poslu, pošao sam i u Dvor (Hofburg). Na stubama susreo sam tri druga: prvoga generalnog ađutanta Njeg. Veličanstva cara, FZM *Mondela*, onda predstojnika carske vojne kancelarije generala *Becka* i FZM *Rodića*, dalmatinskog namjesnika. Sva su trojica bila u napadno dobrom, da tako kažem, svečanom raspoloženju. Naročito je *Mondel* bio sav razdragan. Tek što se sastadosmo i pozdravismo, reče mi: »Znaš li, šta je najnovije? Baš smo ovaj čas utvrdili s Njeg. Veličanstvom program o njegovu putovanju po Dalmaciji.« »Šta, kliknuh sav iznenađen, šta ti to govoriš? Car ide u Dalmaciju?« »Jest, ide. Idućega mjeseca (travnja), kad vrati pohod talijanskom kralju u Veneciji«. Meni je u taj čas sinulo pred očima kao blijesak, priča Mollinary. »Onda gori«, rekoх uzbuđeno. *Mondel* se trže. »Šta ti to misliš?« upita gotovo zaplašen; »gori, gdje gori?« Generali ušutješe,

ali vidjelo im se, da nešto znadu, o čemu ne će da govore⁶⁸.

Kad se car vratio iz Dalmacije, pozove k sebi krajem srpnja 1875. Mollinaryja iz Zagreba. Dne 30. srpnja reče mu car u audijenciji od riječi do riječi ovo: »Netom planuli ustanak u Hercegovini, a za kojim će uskoro buknuti ustanak i u Bosni, po svoj će nas prilici prinuditi, da oružanom rukom uđemo u ove zemlje. Za taj slučaj pak vrhovno zapovjedništvo preuzet ćete vi, generale Mollinary«. Držim, da nije nužno još i dalje objašnjavati ove riječi. Naročito udara u oči, kako je car — tobože — predvidio i ustanak u Bosni⁶⁹.

Ja se dabome ne mogu baviti tečajem hercegovačko-bosanskoga ustanka od 1875. i idućih godina, jer sam sebi stavio za zadaću, da prikažem u prvom redu diplomatsku stranu tih događaja, dakle ono, što se je zbivalo iza kulisa i što je zapravo stvaralo povijest onoga vremena. Sam hercegovačko-bosanski ustanak i njegovi glavni predstavnici dovoljno su poznati⁷⁰, a tako i rat srpsko-crnogorski s Turci-

⁶⁸ Mollinary Anton Freiherr, Sechshundvierzig Jahre im österreich-ungarischen Heere (1833.—1879.), vol. II., Zürich 1905., 281—282.

⁶⁹ o. cw 288: »dass die in der Hercegovina eben ausgebrochenen Aufstände, denen bald solche in Bosnien folgen dürften, uns möglicherweise zum militärischen Einschreiten nötigen könnten, und dass für diesen Fall das Kommando über das für Bosnien bestimmte Corps mir zugedacht sei«. Kad je došlo do okupacije, nije komandu dobio general Mollinary, nego general barun Josip Filipović, Hrvat iz Like.

⁷⁰ Up. Ivić Aleksa, Fragmenti iz bosanskog ustanka god. 1875./6., Zagreb 1918.; Čubrilović Vaso, Bosanski ustanak 1875.—1878., Beograd 1938., 131—148.

ma 1876. i 1878.⁷¹, koji je najzad doveo do intervencije Rusije i rusko-turskog rata 1877.—1878.⁷² Zato mislim, da sve te krupne događaje, koji su se zbivali, mogu kao poznate pustiti s vida i prijeći na one tajne diplomatske niti, koje su nam tek u najnovije vrijeme iznijeli akti iz bečkih, berlinskih, pariskih, a od česti i petrogradskih arhiva.

Kako već rekoh, putovanje cara Franje Josipa imalo je tajnu svrhu, da uzbudi katoličko pa i muslimansko žiteljstvo Bosne i Hercegovine, među kojim je već duže vremena (naročito od 1873. dalje) kuhalo. Sve je to bio posao visokih *vojnih krugova*, naročito generala Rodića, a u težnji, da obraduju cara ispunjenjem njegove vruće želje, kako bi dobitkom Bosne i Hercegovine naknadio gubitak Lombardije i Venecije. Ali tako nisu mislili svi diplomatski krugovi, naročito tadašnji austrijski ministar vanjskih poslova grof Andrassy, pa ni politički krugovi austrijski i mađarski, u prvom redu parlamentarne većine, bečka i peštanska. Šta više, grof Andrassy, pod utjecajem *Benjamina Kállayja*, tadašnjim prvim austrijskim generalnim konzulom u Beogradu (od 1867. do 1874.), stavljao je još kao

⁷¹ Gjorgjević *Vladan*, Srpsko-turski rat (1876.—1878.), 2 vol. Beograd 1907., Gopčević *Spiridion*, Der turko-montenegrinische Krieg 1876./78., 3 knjiga, Wien 1879.

⁷² Up. Ristić *Jovan*, Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost 1875.—1878., 2 vol. Beograd 1896.; Jovanović *Slobodan*, Vlada Milana Obrenovića, vol. I., II., Beograd 1934. (Djela SI Jovanovića vol. 7 i 8); Bamberg *Felix*, Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens, Berlin 1892.

predsjednik ugarske vlade, 1868.—1869. godine, srpskom namjesništvu tada još malodobnoga kneza Milana Obrenovića (Blaznavcu, Ristiću i Gavriloviću) prijedlog, da se Bosna i Hercegovina podijele u dvije sfere: sva Bosna do Vrbasa (to jest tako zvana Turska Hrvatska) i sjeverna Hercegovina (tako zvana Turska Dalmacija) na desnoj obali Neretve ima da pripadnu Austro-Ugarskoj, a preostali bosanski teritorij Srbiji, hercegovački pak Crnoj Gori. Svrha tog projekta bila je u prvom redu, da se Srbija privuče k Austro-Ugarskoj, a odvrne od ruskog utjecaja, i drugo — kako Kállay sam izrično kaže — *da se što jače i trajnije zavade Srbi i Hrvati*, jer Hrvati žele da obvladaju čitavom Bosnom i Hercegovinom.⁷³ Međutim je grof Andrassy postao u studenom 1871. ministrom vanjskih poslova. Još istoga mjeseca kazao je grof Andrassy već spomenutom generalu Mollinariju u Beču ovo: »Nije potrebno, da provodimo osvajanja u Bosni i Hercegovini ratom, a i ta osvajanja treba da ograničimo na sjevero-zapadnu čest Bosne i sjevernu čest Hercegovine. *Sve preostalo treba prepustiti Srbiji i Crnoj Gori.*»⁷⁴ No kad je knez Milan Obrenović pohodio ruskoga cara Aleksandra II. (u Livadiji na Krimu), pa se pokazalo, da se Austro-Ugarska uzalud stara privući Srbiju u svoju sferu, onda je grof Andrassy napustio ideju o diobi Bosne i Hercegovine, i pregnuo, da Srbiju i Crnu Goru nikako ne zapadne i najmanja čest ovih turskih pokrajina.

⁷³ O tome gl. Wertheimer, Andrassy vol. I., 461—464.

⁷⁴ Mollinary o. c. II, 287.

Ali carski planovi s Bosnom i Hercegovinom najviše su ogorčavali parlamentarne krugove.

Poznati austrijski ministar, barun *Ernst Plener*, pripovijeda u svojim memoarima na dugo i široko, kako bečka njemačka parlamentarna većina nije ništa htjela ni čuti o okupaciji Bosne i Hercegovine; a isto tako je bilo parlamentarno raspoloženje kod mađarske liberalne većine u Pešti. *I Nijemci i Mađari naime zazirali su od ojačanja Slavena, dakle u ovom slučaju Hrvata i Srba u monarhiji, bojeći se za svoju hegemoniju.*⁷⁵ Ali sve je to bila »vana sine viribus ira«. Carska je volja, poduprta od visokih vojnih krugova, bila jača od svega drugoga, a Habsburgovci se nijesu svoga vijeka nikad obazirali na pitanje narodnosti, kad se radilo o proširenju njihove dinastijske vlasti. I tako grofu *Andrássyju* nije preostalo drugo, nego da preuzme takovu dvoličnu igru, koja će u jednu ruku ići u susret carevoj želji, a u drugu voditi računa o raspoloženju Nijemaca i Mađara, jer je grof *Andrássy* imao mnogo razloga plašiti se, da će pasti u otvorenoj sjednici austro-ugarskih delegacija.

5.

Već sam kazao, kako je u orijentalnoj krizi glavni čvor bio odnos između Rusije i Austro-Ugarske. Kako znamo, još ljeti 1873. godine izmirili su se u Beču *Aleksandar II.* i *Franjo Josip*. To je obnovljeno prijateljstvo ojačalo, kad je *Franjo Josip*,

⁷⁵ *Plener*, *Erinnerungen* vol. II, Stuttgart 1926., 96 i dalje.

u veljači 1874. lično došao u Petrograd i ondje položio vijenac na grob cara Nikole I. Naskoro potom došao je na ruski carski dvor nadvojvoda Albrecht i predao caru Aleksandru II. najviši stepen reda Marije Terezije, što je cara Aleksandra neobično obradovalo. I najposlije car Franjo Josip, baš za boravka u Dubrovniku (29. travnja 1875.), na rođen-dan cara Aleksandra, oduševljeno je nazdravio kod svečanoga ručka svome carskom prijatelju, što je Aleksandra opet toliko oduševilo, da je na taj glas kazao u Petrogradu austrijskom poslaniku: »Kažite caru, kako sam sretan, da je među nama opet zavladao staro prijateljstvo. Neka se on pouzda u mene, kao što se ja pouzdam u njega«.

Eto, tako su stajale prilike, kad je buknuła hercegovačka i bosanska buna, u srpnju 1875. godine. Na taj nenadani glas knez Gorčakov predloži Beču, da bi *Rusija i Austro-Ugarska zajedno okupirale Bosnu i Hercegovinu, da ih primire*. Ali tome se usprotivio grof Andrassy zato, jer nije želio, da se ruski utjecaj proširi i ojača u Bosni i Hercegovini, jer bi tai najposlije dobro došao samo Srbiji i Crnoj Gori. Zato grof Andrassy predloži, da se Visoka Porta natjera, da provede u objema pobunjenim zemljama potrebne reforme u korist kršćana. No protiv cvoga prijedloga ustao je na ruskom dvoru slučajno nazočni general Ignatjev, tražeći, da se u pitanju reforma prepusti inicijativa Visokoj Porti samoj. Ali grof Andrassy ostao je uporno kod svoga prijedloga i dalje. Sada se car Aleksandar pridružio Andrassyjevu prijedlogu. Prijedlog bi odmah potom razaslan svima evropskim Velikim Silama i one mu se također odazvaše. Poznato je, da taj

Andrássyjev prijedlog nije urodio nikakvim plodom. Ustaše naime nijesu ništa htjele ni čuti o reformama, već su tražile *potpuno oslobođenje*, pa je tako u proljeće 1876. buna još s većom žestinom provalila i izazvala jače interesiranje Srbije i Crne Gore, koje su javno isticale, da im sudbina suplemenika ne može biti irelevantna. Ta je činjenica pokazala potrebu osobitog usmenog sporazuma između Beča i Petrograda, i tako su se u prvoj polovini 1876. sastali u Berlinu car Aleksandar II., knez Gorčakov i grof Andrássy. Knez Gorčakov je tražio, da se Turskoj objavi rat, i zato je želio, da se *Rusija i Austro-Ugarska već sada sporazumuju o diobi turske baštine*. Ali grof Andrássy nije htio taj prijedlog prihvatiti, jer je imao pred očima, da steče Bosnu i Hercegovinu bez rata, a Rusija je opet željela zajedničku vojnu protiv Turske zato, da je Austro-Ugarska eventualno kasnije ne izigra. Najposlije je i opet pobijedio Andrássyjev prijedlog o pojačanom urgiranju kod Visoke Porte, da se reforme provedu u čitavom turskom carstvu u Evropi, i osim toga je na želju ruskoga cara ugovoreno, da doskora dođe do sastanka između careva Franje Josipa i Aleksandra II.

Tako je došlo, baš na inicijativu ruskoga cara Aleksandra — kako se to danas točno zna iz diplomatskih akata — do sastanka obojice careva i njihovih glavnih ministara, kneza Gorčakova i grofa Andrássyja, u češkom dvorcu *Zákupí* (Reichstadt), dana 8. srpnja 1876., dakle baš u vrijeme, kad su Srbija i Crna Gora objavile Turskoj rat (30. lipnja).

I knez Gorčakov i car Aleksandar II., putujući u Zákupce (Reichstadt), imali su u prvom redu pred očima nagovoriti Austriju, da prihvati načelo autonomije za Bosnu i Hercegovinu kao najbolje rješenje orijentalne krize. Ali stvari su pošle drugim putem. Kako su u detaljima vođeni tajni razgovori u Zákupcima (Reichstadtu), danas još uvijek ne znamo. Mi samo poznajemo njihov resumé, stavljen na papir poslije pregovora. U tom se važnom aktu kaže: »Rusija i Austro-Ugarska sporazumjele su se za oba slučaja, to jest ako Turci pobijede, i budu li poraženi. U prvom slučaju združile bi se Rusija i Austro-Ugarska, da sprijache uništenje kršćanskih Slavena. Za slučaj, da budu Srbija i Crna Gora pobijeđene, treba da zadrže svoje sadašnje teritorije. Ni u jednom slučaju ne smije se Srbiji priznati puna nezavisnost, ali Crnoj Gori se može. Za slučaj, da se Crna Gora sama proglasi nezavisnom, Austrija će joj zatvoriti luke Klek i Kotor (Boku). Ustaše imaju i za slučaj turske pobjede dobiti obećane reforme od Visoke Porte, a za slučaj, bude li Turska pobijeđena u ratu sa Srbijom i Crnom Gorom, Rusija i Austrija su se sporazumjele, da Srbija nipošto ne smije zauzeti zemlju između Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, to jest Bosnu i Hercegovinu, zato, jer bi u slučaju, da te krajeve dobije Srbija, Dalmacija bila ugrožena. U ovom pak slučaju Austro-Ugarska bi morala čak misliti na aneksiju Srbije, samo da spasi svoje primorje. Zato će Srbija za slučaj pobjede dobiti nešto teritorija na Drini oko Zvonika i kod Novoga Pazara u pravcu rijeke Lima. Crna Gora opet dobit će ovakovo proširenje: nešto

na hercegovačkoj strani (Nikšić), onda pristanište Spič i krajeve s lijeve obale Lima. Najzad kaže se: »Ostala (najveća) čest Bosne i Hercegovine anektirat će se Austro-Ugarskoj.«⁷³ Eto, ovako je Rusija u punoj službenoj formi, u vrijeme, dok je srpski narod vodio tešku i krvavu borbu s Turcima baš za oslobođenje Bosne i Hercegovine, priznala Austro-Ugarskoj puno pravo na te iste zemlje!

Zaključci zákupski (reichstadtski) ostali su dabome tvrda tajna, a svijetu je javljeno komunkéom, što ga je sastavio knez Gorčakov, da su se oba cara sporazumjela tako, da ne će intervenirati u balkanskom ratu. Pokaže li se možda kasnije potreba za takav korak, oni će onda prije svega potražiti sporazum s ostalim velikim silama evropskim. Međutim rat se je razvijao veoma nepovoljno za Srbiju, dok je Crna Gora mogla da pokaže lijepa uspjeha. Knez Gorčakov tražio je zato od Visoke Porte, da sklopi primirje, ali Turska nije htjela ništa ni čuti o tome; ona je čak pomišljala na ponovno potpuno pokorenje Srbije! Sada je knez Gorčakov zauzeo odlučan korak. Krajem rujna 1876. pošao je kao specijalni izaslanik caru Franji Josipu s pismom cara Aleksandra II. od 23. rujna grof Sumarokov Elston. Rusija je sada predlagala bečkom dvoru intervenciju i to tako, da ona okupira Bugarsku, a Austro-Ugarska Bosnu i Hercegovinu. I opet je grof Andrassy bio onaj, koji je caru Franji Josipu svjetovao, da otkloni taj pri-

⁷³ O svemu tome up. Wertheimer, Andrassy vol. II. 248 i dalje (na osnovu arhivalija); Gorjajnov o. c. 284 i dalje; Ninčić o. c. I, 21—27.

jedlog, i tako je misija grofa Sumarokova Elstona potpuno propala. Razlog je bio taj, što grof Andrassy nije htio zagaziti u rat. Radeći tako on je bio uvjeren, da će mu Rusija skoro i opet doći s novim prijedlogom, koji će bolje odgovarati njegovim idejama. U tome pak tajno ga je podupirao i knez Bismarck, koji nije htio da vidi Ruse na donjem Dunavu, a želio je da Austro-Ugarska zauzme Bosnu i Hercegovinu i da tako primiri obje ove pobunjene zemlje.

I zaista, skoro potom poslao je car Aleksandar II. caru Franji Josipu novo pismo, datirano 22. listopada. U njemu izjavljuje ruski car, da on ne može više čekati, da pođe u pomoć kršćanskim južnoslavenskim suplemenicima u Turskoj. Grof Andrassy osjećao je sada, da se primiće njegov čas. Znajući dobro, kako su i Nijemci i Mađžari protiv rasula Turske — a baš to je lebdjelo pred očima caru Aleksandru i knezu Gorčakovu — i da on, grof Andrassy, ne bi mogao tako lako proturati u delegacijama ratne kredite i druge potrebne zaključke za samo ratovanje, nije se nikako htio javno angažirati za ruski prijedlog. U drugu ruku pak nije nikako ni htio ni smio, zbog poznate mu težnje cara Franje Josipa, propustiti priliku diplomatskog uspjeha, koji bi mu mogao na lak način obezbijediti posjed Bosne i Hercegovine. Tako se dakle odlučio na nove tajne pregovore s Rusijom to radije, što je inicijativu kod toga posla i opet preuzeo lično sam car Aleksandar, sve protiv volje kneza Gorčakova. Da pregovaranja ne udare

⁷⁷ Up. navedena djela.

svijetu suviše u oči, riješeno je, da će ih voditi ruski bečki poslanik *Novikov* i grof *Andrássy* sami, u Budimpešti, gdje se car Franjo Josip već duže vremena bavio. Pregovori su započeli u prosincu 1876., a prvi su rezultat donijeli 15. siječnja 1877., poslije poduzega i zapletenog raspravljanja. Toga je dana naime zaključena vojna konvencija, kojom je Austro-Ugarska izjavila svoju benevolentnu neutralnost u idućem rusko-turskom ratu, a glede Bosne i Hercegovine je rečeno, u članku VII., od riječi do riječi ovako: »Njeg. Veličanstvo car austrijski i kralj ugarski pridržaje sebi pravo, da bira čas i način, kad će zauzeti Bosnu i Hercegovinu svojim četama.« To znači: Kad Rusija svojom krvi obori tursko carstvo, onda će Austro-Ugarska zauzeti Bosnu i Hercegovinu, eventualno bez kapi krvi, jer Turčin više ne će moći davati otpora. Ali Austro-Ugarska je htjela s Rusijom sklopiti i političku konvenciju o budućnosti turske baštine. Taj je sporazum postignut tek 18. ožujka u Beču, i to poglavito i opet pod utjecajem cara Aleksandra II. I bečki su ugovor potpisali *Novikov* i grof *Andrássy*, ali je datiran ne 18.-tim ožujka (kako bi trebalo), nego 15.-tim siječnja 1877., jer su oba akta, budimpeštanski i bečki, imali činiti cjelinu.

Ugovor sam i opet je načinjen, da se tobože popravi žalosno stanje kršćana u Turskoj; u stvari pak davao je Austro-Ugarskoj Bosnu i Hercegovinu, a Rusiji Besarabiju do Dunavskoga ušća, dok su nasuprot Bugarska, Albanija i ostatak Rumelije trebale biti organizirane kao nezavisne države, a Tesalija, čest Epira i otok Kandija (Kre-

ta) imale su pripasti Grčkoj. Sam Carigrad s oko-
lišem imao bi postati slobodan grad (*ville libre*).⁷⁸

I taj je ugovor ostao stroga tajna; tek je knez Bismarck o njemu bio povjerljivo obaviješten. Sada je najposlije Rusija mogla da izazove rat s Turskom, 24. travnja 1877. Tečaj rata, u kojem su potom i opet sudjelovale Srbija i Crna Gora, ali tako da po uputi Rusije i zahtjevu Austro-Ugarske nijesu smjele dirati u krajeve, što ih je imala dobiti Austro-Ugarska, dakle u Bosnu i Hercegovinu, dovoljno je poznat. Tako je isto poznato, da je Rusija najzad potpuno oborila Tursku i diktirala joj mir.

Prvo je primirje sklopljeno 31. siječnja 1878. u Drinopolju, a skoro potom, 3. ožujka, potpisan je u carigradskom predgrađu San Stefano mir. Već u smislu preliminarara drinopoljskih, koje je potom potvrdio sanstefanski mir, imala se od evropske Turske u prvom redu organizirati velika nezavisna Bugarska, dok su Rumunjska, Crna Gora i Srbija proglašene nezavisnim državama i nešto povećane teritorijalno: Rumunjska Dobrudžom, Crna Gora Barom i Ulčinjem na moru, pa Nikšićem, Plavom i Gusinjem na kopnu, a Srbija Nišem. Rusija je opet imala dobiti Besarabiju i veliku novčanu odštetu, dok su Bosna i Hercegovina imale postati autonomne provincije pod sultanovim suverenitetom, dakle onako kao Srbija još nedavno. Danas se zna, da su i drinopoljski preliminari i sanstefanski ugovor bili zapravo djelo generala Ignatje-

⁷⁸ Osim navedenih djela gl. još Wertheimer, Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrassy (1876.—1877.) up. Historische Blätter, vol. I, Wien 1926., 252 i dalje.

va, koji htjede čak i Niš oteti Srbima u korist Bugara, i samo na poruku kneza Milana, osloboditelja niškog, da »srpska vojska ne će ostaviti Niša, pa sve da je ruska vojska i napadne«, Rusija je ostavila Niš Srbiji. Na žalbe Srbije rusko je ministarstvo vanjskih poslova odgovaralo: »Najprije idu interesi ruski, pa onda bugarski, pa tek poslije njih dolaze srpski; a ima prilika, u kojima bugarski interesi stoje na ravnoj nozi s ruskima.«⁷⁹ Eto, zbog ruskih aspiracija na Carigrad i na izlazak u Egejsko, »toplo« more, ruska je politika potpuno zanemarila interese svoje saveznice — Srbije, koja je vodila čak dva rata s Turcima 1876. i 1877.— 1878. No nije samo Srbija bila nezadovoljna sanstefanskim ugovorom.

Kad su u Beču saznali za drinopoljske preliminarne mira, kojih je točka o Bosni i Hercegovini bila u punoj opreci sa zákupskim (reichstadtskim) i budimpeštanskim konvencijama, skočiše bijesni na noge s tvrdom nakanom da se tome energično opru. Prije svega je grof Andrassy stavio evropskim velikim silama, Engleskoj, Francuskoj, Rusiji i Italiji prijedlog, da se u Beču sastane opća konferencija, koja će urediti definitivni mir. Velike su se sile zaista odazvale prijedlogu, i tako bi na želju kneza Gorčakova izabran Berlin onim mjestom, gdje se imala konačno riješiti sudbina Balkana.

Kongres je održao prvu sjednicu 13. lipnja. Po diplomatskom običaju izabran je predsjednikom

⁷⁹ Jovanović Slob., Vlada Milana Obrenovića vol. II, 197.

knez Bismarck, jer se kongres sastao na njemačkom tlu. Prisustvovali su mu predstavnici svih evropskih Velikih Sila, među njima i knez Gorčakov i grof Andrásy, Lord Salisbury i Karatheodory paša, a od malih, ali interesiranih država i Jovan Ristić kao zastupnik Srbije. Nas se, razumije se, ne tiče sam tečaj raspravljanja, i mi ćemo našu pažnju svratiti tek pitanju Bosne i Hercegovine.

Ne samo knez Bismarck, nego i engleska vlada, još su prije sastanka kongresa svjetovali grofu Andrásyju, da Austro-Ugarska naprosto što prije zauzme vojnom silom Bosnu i Hercegovinu i kongres na ovaj način stavi pred gotov čin. Ali grof Andrásy ne htjede to učiniti bojeći se austrijskih i ugarskih delegacija, koje su uopće veoma nerado gledale na projektiranu okupaciju Bosne i Hercegovine, pa je tako volio da njih stavi pred gotov čin negoli Berlinski kongres, u kojem je znao, da ima većinu za sebe.

Bilo je naime koliko sigurno, da se Nijemci i Madžari ne će — zbog vevlasnog prestiža monarhije — oprijeti *mandatu Evrope*, a da i ne uzmemo većega obzira na već nam poznatu vruću želju cara Franje Josipa i visokih vojnih krugova. Tako je 28. lipnja, poslije bugarskoga pitanja, došlo na dnevni red *pitanje Bosne i Hercegovine*, ili — kako reče jedan učesnik — »velika gala-predstava je počela«. Bismarck je donio pripravljen govor, koji je još prije pročitao grofu Andrásyju i ovaj ga odobrio. Ali su i Turci znali, što se sprema, pa su odmah u početku sjednice uzeli raditi oko toga, da se sjednica odgodi. Međutim se grof Andrásy postarao, da je prijedlog o okupa-

ciji Bosne i Hercegovine iznio Englez, Lord Salisbury, jer grof Andrassy nije htio, da bi se kazalo, da Austro-Ugarska zavisi od Njemačke. Tek poslije toga uzeo je Bismarck veoma toplim riječima zagovarati Salisburyjev prijedlog, našto su pristale i sve ostale Velike Sile, zajedno s Rusijom. Samo su se Turci toliko oštro oprli, da ih je predsjednik, knez Bismarck, morao podsjetiti, kako se kongres nije sastao, da Turskoj spasava pojedine provincije, nego da svijetu obezbijedi mir, sada i u buduće. Zato neka promisle, da bi im Sanstefanski ugovor oteo mnogo više, a i onako su dobili natrag čitavu plodnu Mačedoniju, koja vrijedi više od neplodne Bosne i Hercegovine. Kako vidimo, *Berlinski je kongres u stvari zamijenio Mačedoniju s Bosnom i Hercegovinom u korist Austro-Ugarske*. Nato se diže grof Andrassy i uze tražiti od kongresa, da se Austro-Ugarskoj prepuste još i neki strateški putovi i garnizone u novo-pazarском sandžaku, *ne bi li se tako osujetilo svako zbliženje između Srbije i Crne Gore*. Tek sada se javiše Rusi (grof Šuvalov) i zatražiše rok od 24 sata za razmišljanje, našto im Bismarck ljutito dobaci, kako ima već dvije godine, što se Austro-Ugarska i Rusija muče oko tih pitanja, »pa čemu se onda možemo nadati za dvadeset i četiri sata?« Nato izjaviše Rusi, ako Austro-Ugarska pristane bez otpora, da Rusija zauzme Besarabiju do dunavskog ušća, onda će oni povući svoj prigovor.

Tako je Austro-Ugarska najposlije dobila *mandat Evrope*, da okupira Bosnu i Hercegovinu, ali ne da je *anektira*. Tome se grof Andrassy svojski opirao, iako su Englezi i Nijemci — kako već ču-

smo — htjeli, da se stvar svrši aneksijom, pa ni Rusija ne bi ništa mogla prigovoriti. Protesti pak Srbije i Crne Gore ne bi u koncertu Velikih Sila, da tako kažemo, ništa značili. Taj propust ljuto je potom car Franjo Josip zamjerio grofu Andrásyju.

Međutim u posljednjem času, pred sam svršetak kongresa, 11. srpnja, izjaviše iznenada Turci, da ne će potpisati kongresnih spisa, *ako se Austro-Ugarska ne obaveže tajnom klauzulom, da smatra okupaciju samo provizorijem i da suverena prava sultanova na obje zemlje ostaju i dalje potpuno intaktna*. Grof Andrásy, neugodno iznenađen, na-prosto je odbio turski zahtjev. Ali kad su Turci dne 13. srpnja, baš na dan, kad se kongres imao razići, opet pristupili grofu Andrásyju i ponovili mu sa svom ozbiljnošću i odrešitošću u ime Visoke Porte svoj zahtjev, on je najposlije morao pristati, jer bez turskih potpisa na aktima došao bi kući potpuno neobavljena posla, jer se za svaki kongresni zaključak tražilo, pa se još i danas tako čini, *jednoglasno pristajanje predstavnika svih nazočnih Velikih Sila*.⁸⁰

Poslije toga ušla je Austro-Ugarska, u kolo-vozu 1878., u Bosnu i Hercegovinu, ne baš tako lako, kako se nadala, ali najzad ipak s uspjehom.

⁸⁰ O Berlinskom kongresu pored Wertheimera, Gorjajnova, Ninčića up. Jovanović Slob. o. c. 206 i dalje; Gjorgjević Vladan, Srbija na Berlinskom kongresu, Beograd 1890. i D'Avril Adolphe, Négociations relatives au traité de Berlin et aux arrangements qui ont suivi 1875.—1886., Paris 1886.; Carathéodory Pascha, Le rapport secret sur le Congrès de Berlin, Paris 1919.; Müller Manfred, Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen, Leipzig 1927.

II.

ANEKSIJA

(1908.)

1.

Već sam kazao, kako je grof Andrassy, plašeći se austro-ugarskih delegacija, odbio ponudu Engleske i Njemačke, da *anektira* Bosnu i Hercegovinu, pa se zadovoljio *privremenom okupacijom*, ali bez roka, do kojega ima da vrijedi. Koliko je doduše takav položaj davao nade svima onima, koji nijesu rado gledali crno-žuti barjak u Sarajevu i u Mostaru, toliko je ovo rješenje neugodno primljeno u austrijskim visokim vojnim krugovima, a naročito od strane samoga cara Franje Josipa. Vojni su krugovi naime odmah osjetili, da je grof Andrassy u stvari postigao tek polovičan uspjeh, i zato da nije baš tada predstojalo tajno raspravljanje s knezom Bismarckom o austro-njemačkom savezu, do kojega je onda i došlo 7. listopada 1879., mađarski bi grof bez sumnje pao odmah poslije Berlinskoga kongresa; tako je on odstupio sa svoga položaja ministra vanjskih poslova tek sutradan poslije potpisa tajnog ugovora (8. listopada). U takvim je prilikama bilo sasvim prirodno, da je bečki dvor prije svega pregrnuo, kako bi privremenu

okupaciju Bosne i Hercegovine preobrazio u trajnu aneksiju, to više, što je okupacija provedena uz znatne žrtve i u krvi i u novcu.

Jedini korektni put, da se dođe do toga rezultata, bio je apel na signatarne sile Berlinskoga kongresa, u prvom redu na Rusiju i na Tursku, pa onda na Englesku, Francusku i Italiju. No poslije Berlinskoga kongresa uzela se dojakošnja politička konstelacija u Evropi mijenjati. Petrogradsko se ministarstvo vanjskih poslova uzelo sve više oda-lečivati od Njemačke, gledajući baš u njoj glavnoga krivca, što je propao San Stefanski ugovor; u Engleskoj opet preuzeo je vladu liberalni Gladstone, ljuti protivnik Austro-Ugarske, dok je u Francuskoj odstupom maršala Mac-Mahona i izborom Julesa Grévyja za predsjednika republike (1879.) prevladala republikanska — Austro-Ugarskoj nesklona — stranka, a ta je već uzela pomišljati na savez s Rusijom protiv Njemačke. U Italiji pak zavládala je velika mržnja na Francusku zbog okupacije Tunisa, i zato se ona pridružila Njemačkoj i Austro-Ugarskoj obrazovavši s njima 20. svibnja 1882. *Trojni savez*.

U takovim prilikama bečki dvor nije imao prave odvažnosti, da se obrati na Velike Sile, pa je i opet osjetio, da mu prije svega treba obezbijediti pristanak Rusije. S tim u vezi došlo je onda u Berlinu, 18. lipnja 1881., do sastanka između kneza Bismarcka, austro-ugarskoga berlinskog poslanika grofa Széchényija i ruskoga berlinskog poslanika Petra Saburova. Taj je sastanak — održan u ime careva Wilhelma I., Franje Josipa I. i Aleksandra II. — zaista dao, osobitim člankom ugovora,

Austro-Ugarskoj pravo, da *anektira* Bosnu i Hercegovinu, *kad ona to nađe za zgodno*, ali uz uvjet, da i Bugarska u isto vrijeme može anektirati Istočnu Rumeliju; podjedno se Austro-Ugarska obavezala, da će podupirati Rusiju u pitanju otvorenja obaju morskih tjesnaca, Bospora i Dardanela. Ugovor je sklopljen na tri godine, i onda opet produžen u Berlinu, 27. ožujka 1884., do godine 1887. Potpisali su ga knez Bismarck, grof Széchényi i knez Nikola Orlov¹. Međutim se u Bugarskoj zbiše važni događaji, koji duboko uvrijediše novoga ruskog cara Aleksandra III.² To je bila poznata aneksija Istočne Rumelije Bugarskoj i promjena na kneževskom prijestolu (Aleksandar Battenberški — Ferdinand Koburški)³, a i srpsko-bugarski rat od studenoga 1885. pokazao je, da je srpski kralj Milan Obrenović potpuno zavisao od Austro-Ugarske⁴. Sve je to toliko djelovalo u Petrogradu, da se trocarski savez (obnovljen još 1873.)⁵ brzo potom raspao i da je čak nastupilo vrijeme ljutog anta-

¹ Tajni ugovor od 18. lipnja 1881. odštampan je čitav u originalnom francuskom tekstu ap. *Pribram Alfred Franzis*, Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879.—1914., vol. I (i jedini), Wien 1920., 11—17. Točka glede Basne i Hercegovine glasi: „*Bosnie et Herzégovine*. L' Autriche-Hongrie se réserve de s'annexer ces deux provinces au moment qu'elle jugera opportun.“

² Poslije pogibije cara Aleksandra II., u Petrogradu 13. ožujka 1881. (do 1894.).

³ O tome up. *Станевъ Н.*, Нан-нова история на България 1878.—1912., vol. I, Sofija 1925., 68—99.

⁴ *Станевъ о. с.* I 60—67; *Jovanović Slob.*, Vlada Milana Obrenovića III, 219—314.

⁵ up. gore. str. 26.

gonizma između Rusije i Austro-Ugarske s jedne, a Rusije i Njemačke s druge strane. Sada je moglo doći do *rusko-francuskoga saveza*. Prve veze nastupile su već 1886., a u rujnu 1887. sklopila je Rusija u Parizu prvi zajam u iznosu od pet stotina milijuna zlatnih franaka, dok je savez (alliance) službeno potpisan tek 22. kolovoza 1891.⁶

Sve je to bilo razlogom, da se nikako nije mogla ispuniti vruća želja cara Franje Josipa, da anektira Bosnu i Hercegovinu još 2. prosinca 1888., prigodom 40-godišnjice svoga vladanja, a 10-godišnjice okupacije. Šta više, ove je iste godine 1888. knezu Bismarcku jedva nekako uspjelo, da je spriječio rat između Rusije i Austro-Ugarske zbog bugarskoga pitanja, jer je knez Ferdinand Koburški vladao kao kakav austrijski vazal, s izrazito protivruskom tendencijom. Skoro potom podijeliše se i signatarne sile Berlinskoga kongresa na dvije protivne grupe; zbog toga i opet nije bilo baš nikakova izgleda, da bi Austro-Ugarska mogla steći njihov *jednoglasni pristanak* za aneksiju Bosne i Hercegovine, kako je to, prema diplomatskim običajima, trebalo da bude. Zato nije ni iduća jubilara godina careva, to jest 1898., donijela aneksiju bečkom dvoru; pače, baš ove godine novi njemački car Wilhelm II.⁷ putujući po Istoku, održao je 19. studenoga na grobu sultana Saladina u Damasku onaj teatralni govor, u kojem se zavjerio, da će »dovijeka ostati pravi prijatelj musliman-

⁶ Gl. o tome *Hauser Henri*, *Histoire diplomatique de l'Europe* (1871.—1914.), vol. I, Paris 1929., 415 i dalje.

⁷ Od 15. lipnja 1888., poslije smrti oca Fridrika III.

skoga svijeta od stotinu milijuna duša⁸. Pa i minule godine 1897. Austro-Ugarska je sklopila s Rusijom, u Beču 8. svibnja, nov tajni ugovor o balkanskim pitanjima, te se izrično obavezala na poštivanje teritorijalnoga *status quo*, a to znači, da ne će dirati u sultanovo suvereno pravo u Bosni i Hercegovini, dok su svi raniji ugovori o pravu aneksije sada izgubili svaku pravnu snagu.⁹

2.

Međutim se početak XX. stoljeća pokazao bečkim aneksionističkim težnjama povoljniji, jer su poznati ustanci u Staroj Srbiji i Mačedoniji opet združili signatarne sile oko zajedničkoga stola u pitanju *reforma*. I tako je obnova berlinskoga koncerta uzela ponovo jačati nade Austro-Ugarske u konačni uspjeh, a naročito otkad je na ličnom sastanku careva Franje Josipa i Nikole II. (od 1894. dalje) *Mürzstegski program* od 3 listopada 1903. nanovo zbližio Austro-Ugarsku i Rusiju u pitanju mačedonskih reforma.¹⁰ Pače, i »29. svibnja« (11. lipnja) 1903., kad je ubijen u Beogradu kralj Aleksandar Obrenović, pribavio je u prvi kraj nekih simpatija Austro-Ugarskoj u Evropi, u prvom redu

⁸ Hauser o. c. 429.

⁹ Tekst rusko-austrijske konvencije od 8. svibnja 1897. donosi Pribram o. c. 78—81.

¹⁰ Gl. o tome: Marcuse H., Serbien und die Revolutionsbewegung in Makedonien, Berlin 1908.; Hauser o. c. vol. I, 452 i dalje; Sosnosky Theodor, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, vol. II, Stuttgart 1914., 118 i dalje.

u ogorčenoj Engleskoj. Uto je iduće godine 1904., na početku veljače, iznenada došlo do poznatoga rusko-japanskog rata, a odmah poslije toga do prvoga velikog revolucionarnog pokreta u Rusiji. Ti su događaji ne samo angažirali rusku vojnu snagu na dalekom Istoku i kod kuće, nego su je i duboko potresli i oslabili. Dabome, sada je zaista došao zgodan čas za bečki dvor, da provede aneksiju Bosne i Hercegovine. Iskušenje je bilo veliko, a našlo je najjači odraz u pisanju austro-madžarske štampe. Međutim je Srbija bila sada drukčija, nego u doba Milana i Aleksandra Obrenovića. Njene su se moralne prilike znatno popravile, a narod je uzeo osjećati ne samo patriotsko i sigurno vodstvo, već je osjećao i svoju snagu i značaj svoj kod rješavanja bosansko-hercegovačkog pitanja. Tako se zgodilo, da su beogradski politički krugovi digli ogorčeni protest, kad je »Pester Lloyd« — poluslužbeni list ne samo mađarske vlade, nego u prilikama i bečkoga *Ballhausplatz*a — u uvodnom članku od 25. svibnja 1904. uzeo nešto pripovijedati o »eventualnoj aneksiji Bosne i Hercegovine«, i čak uzeo među redcima nagovješćivati nešto o »okupaciji pobunjene Stare Srbije i Mačedonije«. Taj je članak u očima srpskog javnog mišljenja s pravom dobio naročiti značaj zato, jer je u isto vrijeme, u svibnju 1904., austrijski vojni ministar zatražio od delegacija vanredni kredit od 300 milijuna kruna, što je u ono vrijeme bila golema svota (danas oko 3 milijarde dinara). Nema sumnje, da su nestrpljivi bečki vojni krugovi nešto smišljali, ali se najposlije ipak nije ništa dogodilo. Razlog tome nije toliko poznata mlitavost i ne-

energičnost austro-ugarskog ministra vanjskih poslova, grofa Goluchowskoga, koliko držanje Njemačke i njezina cara Wilhelma II. Osjećajući naime, da se primiće, ako i ne krvav sukob, a ono svakako spor s Engleskom u pitanju kolonija i povećavanja ratne mornarice, Njemačka je poželjela približiti se Rusiji, a to joj je to lakše moglo uspjeti, što je čitavom svijetu bio poznat savez Engleske s Japanom, uperen baš protiv Rusije u Aziji. Zato i vidamo, da je Njemačka, odmah u početku japanskoga rata, objavila svoju »najblagohotniju neutralnost«, a poslije prvih ruskih poraza čak je Rusiji nudila i *vojnu pomoć*. Sasvim je dakle prirodno, da se u takovim prilikama Austro-Ugarska nije smjela dići protiv Rusije, već je najposlije i ona morala, pod utjecajem Njemačke, Rusiji izjaviti svoju »dobrohotnu neutralnost« (15. listop.)¹¹

No nervozni vojni krugovi Austro-Ugarske samo su nerado propuštali tu priliku, ali s primišlju da se opet vrate na stvar. To se pak zbilo, kad je 22. listopada 1906. odstupio s mjesta ministra vanjskih poslova Poljak grof *Agenor Goluchowski*, a 24. listopada, dakle poslije dva dana, imenovan njegovim nasljednikom barun *Alois Lexa von Aehrenthal*, dotadašnji mnogogodišnji austro-ugarski poslanik u Petrogradu, koga je kod ruskog carskog dvora naslijedio grof *Leopold Berchtold*, pripadnik austrijski po svojim porodičnim posjedima, a mađarski po onima svoje žene, rođene grofice *Károlyi*. Izbor baruna Aehrenthala bilo je djelo prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinan-

¹¹ Up. *Brandenburg Erich*, *Von Bismarck zum Weltkrieg*, Berlin 1925., 176 i dalje.

da, čiji se vidljivi utjecaj na politiku Austro-Ugarske tada prvi put osjetio. Zato se općenito znalo, da je barun Aehrenthal čovjek njegova povjerenja i privrženik njegove politike, kojoj je bio glavni cilj »Grossösterreich«, to jest težnja, da se što više digne oronuli prestiž Austro-Ugarske kao velike sile u svijetu, a na osnovu tobože *federalističkom* po formi, ali u bitnosti i stvari *centralističkom*, s jednim centralnim parlamentom u Beču i zajedničkim njemačkim službenim jezikom u svima zajedničkim poslovima.¹² Utjecaj prijestolonasljednikov još se jače pokazao poslije nepunih mjesec dana, kad je 18. studenoga 1906. imenovan poglavicom generalštaba austro-ugarske vojske general *Franjo Konrad von Hötzendorf*, već davno poznati miljenik nadvojvodin i čovjek njegova potpunog povjerenja.

Tako zapremiše oba najodgovornija mjesta u Austro-Ugarskoj monarhiji dva čovjeka puna snažnih ambicija, jedan — barun Aehrenthal — pregrnuo je, da steče uspjeha na polju vanjske međunarodne politike, a drugi — Konrad von Hötzendorf — na polju vojne slave. Oba bijahu zadojena onom Nijemcu prirođenom mržnjom i prezirom spram svega, što je bilo slavensko.

No nekako još pol godine ranije, u svibnju 1906., zgodila se promjena i u ruskom ministarstvu vanj-

¹² Gl. *Friedjung Heinrich*, *Das Zeitalter des Imperialismus 1883.—1914.*, vol. II, Berlin 1922., 236—242 (vrlo dobra karakteristika baruna Aehrenthala). *Molden Berthold*, *Graf Aehrenthal*, Stuttgart 1917 (panegirik); *Kanner H.*, *Kaiserliche Katastrophenpolitik*, Leipzig 1922., 82—86) (pretjerana grdnja); *Popović Dimitrije*, *Izvoljski i Erental*, Beograd 1927. (vrlo vrijedni memoari).

skih poslova, kad je odstupio grof Lamsdorf, a imenovan ministrom Aleksandar Petrović Izvoljski, nekoć za Obrenovića ruski carski poslanik u Beogradu. Bit njegove politike bila je potpuno napuštanje ruskih dojakašnjih ekspanzivnih planova na dalekom Istoku i vraćanje k problemu, kako bi Rusija stekla slobodan prolaz za svoju ratnu mornaricu kroz Bospor i Dardanele. Znajući dobro značaj Engleske u rješavanju ovoga zakučastog stoljetnog pitanja, Izvoljski se prije svega pobrinuo, kako bi zbližio Rusiju Engleskoj, to više, što su nedavno Francuska i Engleska — zaboravivši svoje stoljetne opreke i sukobe — pružile jedna drugoj ruku i sklopile prijateljski sporazum (*entente cordiale*), a u siječnju 1906. čak i vojnu konvenciju, uperenu protiv Njemačke. Staranje Izvoljskoga zaista je imalo uspjeha. Najprije sklopiše Velika Britanija i Rusija, 31. kolovoza 1907., u Petrogradu sporazum glede svojih interesnih sfera u Afganistanu, Tibetu i Perziji, a onda se, 9. lipnja 1908., lično sastadoše kralj Eduard VII. i car Nikola II. u Revalu, gdje su položene osnove sporazuma u pitanju maćedonskih reforma.¹³ Eto, tako su se izmirile stoljetne protivnice Rusija i Velika Britanija. Ali to nije bilo sve. Napuštajući ruske planove na dalekom Istoku i vraćajući se k problemu bliskoga Istoka, Izvoljski je osjetio, da mu treba, da dođe i do sigurnog sporazuma s jučerašnjim neprijateljem Japanom, pa i do nekoga *modus vivendi* s glavnim ruskim evropskim protivnikom u Istočnom pitanju, to jest s Austro-Ugarskom. Na taj je

¹³ O tome: Hauser, o. c. vol. II, 99 i dalje.

način Izvoljski sklopio još 30. srpnja 1907. s Japanom ugovor, uklonivši njime u prvom redu sva preostala sporna pitanja, a onda razgraničivši i odredivši točno obje interesne sfere, rusku i japansku, u Kini.¹⁴ Preostala je dakle još jedina Austro-Ugarska.

Kad je Aleksandar Petrović Izvoljski primio ministarstvo vanjskih poslova, bio je barun Aehrenthal još uvijek poslanik kod ruskoga carskog dvora u Petrogradu. Već kod prvog sastanka, kad je pohodio novoga ruskog carskog ministra, reče mu Izvoljski, da bi Austro-Ugarska trebala ipak da mnogo pažljivije postupa sa Srbijom, jer dojakošnje njeno postupanje vrijeđa rusko javno mišljenje. Međutim su u ožujku 1907. saznali u Berlinu, da Rusija misli koncentrirati glavnu čest svoje ratne mornarice u Crnom Moru. To se odmah uzelo objašnjavati tako, da će Rusija ubrzo pokušati, da na koji mu drago način postigne slobodan prolaz kroz Bospor i Dardanele za svoju mornaricu; čak je bilo i takovih, a među njima i sam car Wilhelm, koji su u svojoj fantaziji već vidjeli kako Rusija i Engleska dijele morska tijesna na štetu utjecaja Austro-Ugarske i Njemačke u Carigradu! Kad su se potom, u kolovozu 1907., lično sastali car Wilhelm i car Nikola u Swinemünde (na Baltičkom Moru nedaleko od Stettina), njemački je car uvjeravao ruskoga cara, da će Njemačka podupirati svaku rusku akciju u Turskoj, bude li ona ugovorena u sporazumu s Austro-Ugarskom.¹⁵ Nato je

¹⁴ ibidem.

¹⁵ *Brandenburg* o. c. 236 i dalje.

potkraj rujna došao Izvoljski u Beč, gdje je pohodio baruna Aehrenthala i s njime poveo riječ o balkanskim poslovima. Tom je prilikom Izvoljski povjerljivo saopćio Aehrenthalu, da je naumio postaviti pitanje carigradskih tjesnaca k rješenju u ruskom smislu. Rusija naime — reče Izvoljski — izgubila je Port Arthur na krajnjem Istoku, i zato sada leži težište njene pomorske snage u Crnom Moru, otkuda valja izvožiti izlaz u Sredozemno more. No Aehrenthal se nije o tom pitanju nikako htio detaljnije izjasniti, već je samo napomenuo, kad do toga dođe, *Austro-Ugarska će precizirati svoja stajališta, vođena isključivo njenim interesima*.¹⁶ Veoma uvaženi i ozbiljni njemački pisac, profesor berlinskoga sveučilišta, *Erich Brandenburg*, kaže u svome odličnom djelu »*Von Bismarck zum Weltkrieg*« (1925.) na osnovu privatnoga pisma ministra Aehrenthala njemačkom kancelaru knezu Bülovu, da je tom prilikom Aehrenthal kazao na kraju razgovora Izvoljskomu još i ovo: On ga moli, da ga o tome pravodobno obavijesti još prije, negoli poduzme kakove odlučne korake, a osim toga još mu je obećao, da će i on tako postupiti, kad se *Austro-Ugarska* odluči, da provede *aneksiju Bosne i Hercegovine*.¹⁷ To bi značilo, da su Izvoljski i Aehrenthal već potkraj rujna 1907. bili sporazumni u formuli: *Austro-Ugarska* pomagat će Rusiju, da joj se otvore morska tijesna carigradska, a Rusija opet od svoje strane dopustit će *Austro-Ugarskoj*, da nesmetano može provesti *aneksiju Bos-*

¹⁶ o. c. 171. i dalje.

¹⁷ o. c. 171.—172.

ne i Hercegovine. No u tome skoro štampanom tekstu ovoga Aehrenthalova pisma, gdje on opisuje knezu Bülowu detaljno svoj razgovor s Izvoljskim, *ove stavke nema*.¹⁸ Je li ispuštena u štampi, ili je profesor Brandenburg pogriješio, ne znam. I zato zbog ove neizvjesnosti, dok ne dobijem u ruke bar fotografski snimak originala iz berlinskoga državnog arhiva, ne mogu se koristiti ovim podatkom. No bilo kako mu drago, stoji to, da je Aehrenthal odmah poslije ovog posjeta Izvoljskoga pokazao veliku odvažnost.

Kad je naime u prosincu 1907. njemački poslanik kod Porte, barun Marschall, vraćajući se iz Berlina u Carigrad, pohodio u Beču ministra Aehrenthala, reče barun poslaniku Marschallu na kraju razgovora, koji se sav kretao oko zakučastoga pitanja maćedonskih reforma, *kako on želi, da iz te balkanske krize svakako izbije koristi i za Austro-Ugarsku*. Zato će već do koji dan zatražiti od sultana pristanak, da može izgraditi željeznicu od bosanske granice kod Uvca pa preko novopazarškoga sandžaka do Kosovske Mitrovice, da na taj način dobije direktnu željezničku vezu preko Maćedonije do Soluna;¹⁹ ili drugim riječima: Aehrenthal je naumio ekonomski osvojiti Maćedoniju, i očito je držao, da će ta željeznička veza biti prva etapa eventualne kasnije političke i vojne okupacije. I zaista, barun Aehrenthal je odmah poslije toga iznio svoju akciju pred javnost, računajući pritom,

¹⁸ Aehrenthalovo pismo od 31. listop. 1907. štampano je u zbirci: *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871.—1914.*, vol. XXII, Berlin 1925., 79—81.

¹⁹ *Die grosse Politik* vol. XXII, 466 i dalje.

da je pitanje tako zvane *sandžačke željeznice* dosta jednostavno, i to u prvom redu tek *pitanje prometa* na pustom Balkanskom poluotoku.²⁰ Zato je ministar Aehrenthal i dao čitavoj stvari veoma nedužnu formu, kad je 27. siječnja 1908. potkraj jednog ekspozé-a, onako usput, kao slučajno, i u *odborskoj* sjednici ugarske delegacije, iznio prijedlog austro-ugarske vlade sultanu Abdul Hamidu, da joj dopusti izgradnju pomenute sandžačke željeznice. On je motivirao taj svoj korak tako, kao da će ta željeznica najviše koristiti donijeti Mačedoniji, jer će među njeno zapušteno stanovništvo donijeti luč civilizacije i naučiti ga i priviknuti mirnom radu.²¹

Ali Aehrenthalov projekt o sandžačkoj željeznici naišao je na buru nezadovoljstva gotovo u čitavoj Evropi osim u Njemačkoj i u Turskoj, gdje je sultan zatraženu privolu, po zaključku ministarskog savjeta, podijelio već 29. siječnja, dakle, dva dana poslije Aehrenthalova ekspozé-a. Ta, bilo je i slijepcu jasno, da joj je, pored svih lijepih riječi Aehrenthalovih, poglavita tendencija to, da potpuno i definitivno odreže Srbiju od Crne Gore, Albanije i Jadranskoga Mora. Među onima, koji su dizali najveću galamu, bio je sada i sam Izvoljski. Šta više, ministar Izvoljski iznio je sada formulu, budući da se Austro-Ugarskoj ne može zabraniti izgradnja sandžačke željeznice, jer ju je sultan kao suveren dopustio, zato traži sada Rusija,

²⁰ O sandžačkoj željeznici up. *Angyal Dávid*, *Történeti tanulmányok*, Budapest 1937., 431—449 (A sandzsak vasút; A Boszniai válság története 1908., 1909.).

²¹ *Angyal* o. c. 435—439.

da joj se dopusti *izgradnja dunavsko-jadranske željeznice* preko Srbije, Stare Srbije i Albanije. Dabome, Aehrenthal je odmah pristao na taj zahtjev, znajući dobro, da je izgradnja tehnički ovako teške pruge prava »svirala na vrbi«. Ali i Aehrenthal, videći, kakovu je buru digao svojim projektom, brzo je ohladnio za nj.²² Izgleda gotovo, da je »sandžačka željeznica« bila u stvari tek *ballon d'essai*, da se vidi evropsko raspoloženje za slučaj, da se Austro-Ugarska javi na Balkanu. Na taj način dakle od svega, poslije mnogo vike i uzbudjenosti, naročito u Srbiji, nije bilo ništa. Već ljeti 1908. zavladao je opet mir, ali onaj u prirodi poznati mir pred buru, što će je izazvati aneksija Bosne i Hercegovine.

3.

Kako već znamo, ideja, da Austro-Ugarska anektira Bosnu i Hercegovinu, nije bila ništa novo. Ali *jasno formuliranu susrećemo je prvi put 19. studenoga 1907.*, kad je novi poglavica austrijskoga generalštaba, general Konrad von Hötzendorf, podnio ministru Aehrenthalu službeni akt, u kojem mu je predložio, da se u slučaju, ako Rusija u skoro vrijeme pokrene pitanje carigradskih morskih tjesnaca, odmah stupi u kontakt s petrogradskom

²² o. c. 439—449; *Ninčić Momčilo*, *La crise bosniaque (1908.—1909.) et les puissances européennes*, vol. I, Paris 1937., 123—140 (najodličnije djelo o pitanju aneksije u svjetskoj literaturi). Mnogo je slabije djelo izišlo u isto vrijeme: *Schmitt Bernadotte*, *The Annexation of Bosnia, 1908—1909*, Cambridge 1937.

vladom, i da se od nje zatraži pristanak na provedenje aneksije. U tom je značajnom aktu general Konrad von Hötzendorf pisao od riječi do riječi ovako: »Kao prije još, tako sam i jučer izjavio, da — u slučaju rata s Italijom — sa strateškoga gledišta treba da bude što manje naših sila vezano na Balkanski poluotok, da uzmognemo na taj način s čitavom snagom udariti glavnoga protivnika (t. j. Italiju) u glavu. Kod toga vezanja sila na Balkanski poluotok nije dosta pomišljati jedino na Srbiju i Crnu Goru, nego — kako stvari danas stoje — i na držanje okupiranih zemalja (Bosne i Hercegovine), koje jedna sve to aktivnija stranka (to jest: srpska radikalna) kuša revolucionizirati.²³ Već sam o tom izvijestio i Njeg. Veličanstvo, kako je već krajnja potreba, da se energičnim istupom što prije učini kraj toj eventualnosti. Ali kod toga nailazimo na onu fatalnu zapreku, što ju stvara Berlinski ugovor. Tek *poslije aneksije* Bosne i Hercegovine imat ćemo slobodne ruke. Zato je aneksija ono, što je najnužnije, da se odmah izvrši. Na kakove ćemo teškoće kod toga naići, dobro mi je poznato. No, *ako Rusija sada želi* — kako mi juče reče Vaša Ekscelencija — da, pouzdavajući se u nas, stavi na dnevni red pitanje carigradskih morskih tjesnaca, onda treba — kako mislim — *ovu priliku*

²³ „Eine solche Kraftbindung am Balkan vermöchte jedoch nicht nur durch Serbien und Montenegro, sondern — wie die Dinge jetzt liegen — auch durch das Verhalten der okkupierten Provinzen (Bosnien, Herzegovina) verursacht zu werden, deren Revolutionierung zweifellos von einer immer rühriger werdenden Partei angestrebt wird.“

prihvatiti, i od Rusije, u ime protu usluge, zatražiti pristanak za aneksiju Bosne i Hercegovine. Kad smo jednom sigurni za Rusiju, onda je lako za ostale protivnike. Od Njemačke ne treba se ničega plašiti, a tako ni od strane Francuske (zbog njene intimne veze s Rusijom). S Italijom i sa Srbijom pak treba obračunati oružjem u ruci, a Crnu Goru primirit ćemo novcem²⁴; Bugarsku i Rumunjsku opet privolit ćemo spretnom politikom, da ostanu neutralne. Opasna bi mogla biti jedino Engleska kao pomorska sila, jer ona bi znala praviti velikih nepritika, i na kopnu i na moru. Zato treba utvrditi Trst.²⁵

Iz tih riječi poglavlje štapa, generala Konrada von Hötzendorfa, izlazi, kao da je on otac već spomenute formule, kako bi se najlakše dala provesti aneksija Bosne i Hercegovine, a kod toga je najznačajnije, što se general Konrad von Hötzendorf nijednom riječi ne obazira na pristanak berlinskih signatarnih sila, već smatra, da je dosta, ako Austro-Ugarska ima za sebe pristanak Rusije.

Poslije nekoliko dana, 1. prosinca 1907., raspravljao je o aneksiji i savjet zajedničkih ministara (Aehrenthal, Schönaich i Burian), a u nazočnosti predsjednika austrijske vlade, baruna Becka, i ugarske vlade dra Aleksandra Weckerle-a.²⁶

²⁴ „Mit Italien und Serbien müsste man mit den Waffen abrechnen, Montenegro mit Geld beschwichtigen“.

²⁵ Pismo je štampano ap. Feldmarschall Conrad, Aus meiner Dienstzeit 1906.—1918., vol. I, Wien 1925., 516—517.

²⁶ Conrad o. c. pg. 518—520.

Vrhovni poglavica Bosne i Hercegovine i ministar zajedničkih austro-ugarskih finansija, barun Burián, odmah je prvi uzeo riječ i kazao, da je dojakošnji sistem vladanja u Bosni i Hercegovini bio sasvim pogrešan i da se pokazuje bezuvjetna potreba, dati zemlji neku autonomiju i ustav. Kállayjeva politika pokazala se zato pogrešnom, što se ona upirala na — za svaki napredak — nesposobne muslimane, dok bi trebalo — budući da katolici zbog svoga malog broja mnogo ne znače — upirati se na srpski elemenat, koji i onako davno već teži za političkim radom.²⁷ Burián uvjerava ministarski savjet, da su se dojakošnje srpske težnje za autonomijom kretale isključivo u okviru okupacione misli (t. j. austrijske) i da se kod Srba ne može s punom sigurnošću konstatirati nikakova zagranična tendencija (t. j. za Srbiju) ili čak opasnost revolucionarnoga pokreta. Zbog toga ne treba zazirati od Srba, već im treba ići u susret toliko, koliko je nužno u interesu novoga sistema u upravi. Inače on ima kod toga posla pred očima napredak »svih triju plemena«:²⁸ Srba, muslimana i katolika, i misli započeti kod reorganizacije upra-

²⁷ „Baron Burián führt aus, dass das bisherige System falsch, die Entwicklung der Autonomie von unten herauf notwendig sei; er konstatiert das Versagen der Kállayschen Politik, weil diese sich auf das entwicklungsunfähige mohammedanische Element basierte, während sie sich, da die Katholiken bei ihrer Minderzahl nicht in Betracht kämen, auf das serbische Element stützen müsse, das auch schon lange den Wunsch nach politischer Betätigung habe.“

²⁸ „Die gleichmässige Förderung aller drei Stämme (Serben, Mohammedaner, Katholiken).“

ve najprije autonomijom općina, pa kotara, onda okruga i najposlije uređenjem zemaljskoga sabora; ali, kada će doći do otvorenja sabora, danas još ne zna. Najzad reče Burián, da je uvjeren da sav taj posao ne će prejudicirati ni unutrašnjoj politici obiju država monarhije, pa ni njenoj vanjskoj politici.

Poslije Buriána uze riječ barun *Aehrenthal* i reče, da se bosanski sabor može sazvati tek *poslije aneksije*, a tomu bi saboru prvi posao trebao da bude, da svečano odobri i sankcionira aneksiju. Ali vojni ministar *Schönaich*, pozivajući se na izvještaje sarajevskog XV. vojnoga kora, nije Srbe smatrao tako pouzdanim i neopasnim elementom kao ministar Burián, već je zatražio, da se uveća broj žandara i vojske u zemlji, i to baš zbog *opasnosti velikosrpske propagande, koja postoji i koja se ne može poricati*. Taj je prigovor izazvao pažnju konferencije i najposlije primorao ministra Buriána, da prizna potrebu, da se u zemlji uveća broj žandara.

Tek sada iznio je barun *Aehrenthal* pred savjet sam problem *aneksije Bosne i Hercegovine*. Reče, da prije svega treba biti načistu s tumačenjem članka XXV. Berlinskoga ugovora, a onda i s time, kako da se postupi, jer tajni Berlinski protokol od 13. srpnja 1878. izrično govori o *provizornom* karakteru okupacije. No on misli — reče *Aehrenthal* — da nas ti protokoli ipak ne mogu smetati, da u *zgodnom času* ne provedemo aneksiju, jer naša *pravna titula* ne izvire samo iz Berlinskog ugovora, nego i iz *historijskoga kontinuiteta* te iz *prava osvojenja oružjem* (t. j. okupacije 1878.). Sa-

da svi ministri jednoglasno izjaviše, da se aneksija ima svakako provesti, čim to dopuste prilike. Samo Madžar Šandor Weckerle primijetio je, da ta aneksija ne smije biti povezana budi kakovom promjenom u državopravnim odnosima austro-ugarske monarhije, to jest ukidanjem dualizma i uvođenjem trializma, ili čim drugim.²⁹ Potom je predsjednik ugarske vlade skrenuo napose pažnju ministarskoga savjeta na opasnosti, što ih u sebi krije *Riječka rezolucija* (3. listopada 1905.) i težnje Hrvata i Srba (t. j. hrv. srp. koalicije), da uz pomoć Dalmacije načine na jugu monarhije jedan kompaktan slavenski blok.³⁰ Na to su se svi ministri jednodušno izjavili za dualizam, a Bosna i Hercegovina da imadu i poslije aneksije ostati »zajedničko (austro-ugarsko) područje, kojim treba zajednički upravljati.«³¹

Ali s ovakovim mišljenjem nije se slagao poglavica štaba, spomenuti general Konrad von Hötzendorf. Već 16. prosinca 1907. pošao je u audijenciju k caru Franji Josipu u Schönbrunn i predložio mu, da se u Bosni i Hercegovini ima sva vlast, i vojna i civilna, koncentrirati u rukama tamošnjega vojnog komandanta, generala Marjana Varešanina, a civilnom adlatusu da se uzme svaka kompetencija u tom

²⁹ »das die seinerzeitige Annexion keinesfalls eine Änderung der staatsrechtlichen Situation der Monarchie zur Folge haben dürfe.«

³⁰ »Er wies auf die Gefährlichkeiten der Fiumaner Resolution hin und auf die Bestrebungen der Südslaven, mit Hilfe von Dalmatien im Süden der Monarchie einen kompakten slavischen Block zu bilden.«

³¹ »dass im Annexionsfalle Bosnien und Hercegovina als gemeinsames Gebiet gemeinsam zu verwalten sei.«

pravcu. To treba učiniti zato, *jer je zemlja puna srpskih veleizdajnika*, s kojima treba bezobzirno postupati, a *okupiti i podupirati lojalne katolike i muslimane*. Dalje treba strogo cenzurirati srpsku štampu, a pomagati lojalnu katoličku i muslimansku, a tako i društva, činovnike, trgovce, poduzetnike i t. d. Svi inostranci imadu se iz zemlje istjerati, narodu oduzeti oružje i zabraniti uvoz oružja. Bez tih mjera nije u slučaju potrebe osigurana čak ni mobilizacija bosansko-hercegovačkih četa. Ali ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u *Hrvatskoj i Slavoniji* (o Dalmaciji se ne govori ništa) *treba što više podupirati čisti hrvatski elemenat i poraditi oko toga, da Hrvatska dođe — dabome, i protiv volje Mađžara — do punoga svoga prava*. To je glavno sredstvo, da se spriječi insurekcija Bosne i Hercegovine i da se stane na put veliko-srpskoj propagandi. *Današnja hrvatsko-srpska koalicija je veleizdajnička*, i čak je posredovanjem Franje Kosutha u vezi s Italijom. Sve je to potrebno učiniti, da se uspješno uzmogne riješiti pitanje Južnih Slavena, koje treba započeti s aneksijom Bosne i Hercegovine.³²

Sjutradan, 17. prosinca, pošao je general Konrad von Hötzendorf k ministru Aehrenthalu i žestoko se prije svega oborio na izvode Buriánove, iznesene u ministarskoj konferenciji 2. prosinca. Opet je istakao značaj lojalnoga hrvatskog elementa i najposlije postigao kod baruna Aehrenthala to, da je određeno u formi tajnoga rezervata, »da se ne smije vojska zlorabiti i da se ni u kojoj prilici

³² Gl. Conrad o. c. I, 521—526.

ne smije pucati na lojalne Hrvate«. ³³ Potom je razgovor prešao na pitanje aneksije. Barun Aehrenthal je toga dana, 17. prosinca 1907., pred generalom Konradom von Hötzendorfom zastupao mišljenje, da cilj njegove balkanske politike treba da bude: prije svega aneksija Bosne i Hercegovine, a *onda inkorporacija Austro-Ugarskoj onih česti Srbije, koje nisu bugarske* (to jest: krajevi na zapadu rijeke Morave, po bugarskoj teritoriji), *jer bugarske česti imaju pripasti Bugarskoj*. ³⁴ Ove krupne riječi znače, da su Aehrenthal i Konrad von Hötzendorf već *onda*, 17. prosinca 1907., pomišljali na uništenje Srbije uz bugarsku pomoć. To je general Konrad von Hötzendorf nekoliko dana potom, 31. prosinca 1907., u osobitoj spomenici objasnio i samom caru Franji Josipu ovim riječima: »*Nezavisna Srbija bit će vazda i uvijek ognjište onih aspiracija i makinacija, koje idu za otkinućem svih južnoslavenskih oblasti austro-ugarske monarhije, a to ne bi bio samo težak udarac, nego upravo smrtno po vele-vlasni položaj monarhije, naročito zato, jer bi joj oteo morsku obalu. Tome nasuprot treba obrazovati jedan južnoslavenski kompleks u okviru monarhije. Na taj bi se način bolje podijelio razmjer sila*

³³ „In der kroatischen Frage wurde Aehrenthal dafür gewonnen, auch seinerseits dahin zu wirken, dass die Truppen nicht missbraucht werden und dass unter keinen Umständen auf die loyalen Kroaten geschossen werden darf.“

³⁴ Als Ziel der Balkanpolitik bezeichnete Aehrenthal die Annexion Bosniens-Herzegowinas und Inkorporierung der nichtbulgarischen Teile von Serbien. Die bulgarischen Teile hätten an Bulgarien zu fallen. Up. Conrad o. c. I, 528.

pojedinih narodnosti, a to bi onda najviše pridonijelo, da u monarhiji dođe do unutrašnjeg mira i ravnoteže». ³⁵

Istup Konradov dabome nije mogao ostati tajna za Madžara baruna Buriána, koji je više mrzio hrvatske težnje i hrvatsko narodno ojačanje od svega drugoga. Tako se i on obratio, 4. travnja 1908., caru Franji Josipu osobitom spomenicom, u kojoj je zatražio, da se okupacija Bosne i Hercegovine preobrazi u trajnu aneksiju, ali tako, da time ne bude izmijenjen postojeći ustav monarhije (dualizam). Sama spomenica Buriánova ostala je — a tako i Konradova — bez većeg efekta; starac car nije htio činiti nikakvih promjena, kazujući, da to prepušta svome nasljedniku.

4.

Skoro potom učinjen je prvi odlučni korak u pitanju aneksije, i to od strane Rusije, izazvavši onaj momenat, kad se kamen stao kotrljati niz brdo.

³⁵ „Ein selbständiges Serbien ist der konstante Herd für jene Aspiration und Machinationen, welche auf die Abtrennung aller südslawischen Gebiete abzielen, womit nicht nur ein schwerer, ja, für die Grossmachtstellung der Monarchie entscheidender Gebietsverlust, sondern noch die Abtrennung der Monarchie vom Meere verbunden wäre... In der Schaffung dieses südslawischen Komplexes im Rahmen der Monarchie, wäre ein sehr vorteilhafter Kräfteausgleich der Nationalitäten gelegen, welcher es ermöglichen würde, im Innern Ordnung zu schaffen, und das Gleichgewicht herzustellen. Conrad o. c. 537.

Izvoljski se doduše mnogo ljutio zbog već spomenute sandžačke željeznice, i to najviše zbog toga, što mu barun Aehrenthal nije o njoj baš nijedne riječi kazao, kad je ono u rujnu minule godine bio kod njega u Beču,³⁶ ali najposlije se ministar Izvoljski primirio. Šta više, on je baš to pitanje i Aehrenthalov pristanak na dunavsko-jadransku željeznicu uzeo kao dobro došli povod, da se opet približi bečkom *Ballhausplatzu*. Ali — kako se čini — glavni poticaj dao je Izvoljskomu za taj korak već spomenuti sastanak ruskoga cara Nikole II. sa engleskim kraljem Eduardom VII. u Revalu (9. i 10. lipnja 1908.), gdje su se Rusija i Engleska oprijateljile i tako položile osnov *antanti* s Francuskom. Ruski diplomatski visoki činovnik i jedan od glavnih savjetnika Izvoljskoga, barun *Taube*, kaže u svojim u Parizu publiciranim memoarima, da je Izvoljski poslije sastanka u Revalu imao osjećaj, kao da je siguran za engleski pristanak u pitanju otvorenja carigradskih tjesnaca. *Taube* dalje izričito kaže, da je Izvoljski to *samo mislio*, dakle u stvari sebi umišljao, jer uistinu u Revalu nije ništa konkretno riješeno o tome pitanju.³⁷ Barunu *Taube*-u može se zaista vjerovati, i njegov izvještaj primiti kao ispravan, i kao objašnjenje, kako to da je ministar Izvoljski sada, poslije Revala, uzeo inicijativu u pitanju Bosne i Hercegovine. Tako se zbilo, da je 6. srpnja došao k barunu Aehrenthalu

³⁶ *Raab Alfons*, Die Politik Deutschlands im nahen Orient von 1878.—1908., Wien 1936., 85.

³⁷ *Taube M.* baron, La politique russe d'avant guerre et la fin de l'empire des tsars (1901.—1917.), Paris 1928.. 173 i dalje.

ruski bečki poslanik, knez Urusov, i predao mu službeni akt svoga ministra Aleksandra Izvoljskoga, datiran 2. srpnja. Najvažnije mjesto u tom aktu bilo je ovo: »Mi naročito ostajemo i dalje kod mišljenja, da je promjena XXV. članka Berlinskoga ugovora (t. j. aneksija Bosne i Hercegovine te novopazarskog sandžaka), pitanje eminentno *evropskoga karaktera* i da do promjene nipošto ne može doći bud kakovim *separatnim sporazumom (entente séparée)* između Rusije i Austro-Ugarske. S druge pak strane pripravnici smo priznati i to, da isto to važi i za sva pitanja, što se tiču Carigrada, njegova okoliša i morskih tjesnaca. Ali ipak pored svega toga, s obzirom na golemu važnost, što je imaju ta dva pitanja za obje zemlje (Austro-Ugarsku i Rusiju), koje žele da se ona riješe u recipročnom interesu njihovu, *carska je (ruska) vlada spremna prihvatiti diskusiju o njima u duhu prijateljskog reciprociteta.*«³⁸

Iz tih se riječi jasno vidi, da je ruska vlada na početku srpnja 1908. zaista bila voljna potpuno prepuštiti Austro-Ugarskoj ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego čak i novopazarski sandžak, to jest staru Rašku ili srce srednjevjekovne srpske države Nemanjića, a sve to zbog egoističke svrhe, da po tu cijenu dobije potporu Austro-Ugarske u pitanju otvorenja carigradskih morskih tjesnaca. No pored sve te neslavenske ružne trgovine, Rusija je kod toga ipak htjela očuvati legalnu diplomatsku formu,

³⁸ Up. Bittner Ludwig und Übersberger Hans, Österreich-Ungarns Aussenpolitik, vol. I, Wien 1930., 9—11.

pa je zato izrijekom i spominjala pristanak ostalih (dakle svih) signatarnih sila Berlinskoga ugovora.

Međutim baš onda, kad je knez Urusov predavao spis svoga ministra Aleksandra Izvoljskoga barunu Aehrenthalu, buknuła je u Turskoj iznenada tako zvana *Mladoturska revolucija*. Oficiri turskih garnizona u Mačedoniji i Albaniji pobuniše se i uzeše od sultana tražiti, da obnovi Midhat-pašin Ustav od 1876. godine. Kad su i sultanu vjerne čete prešle na stranu buntovnika, Abdul Hamidu zaista ne preostade drugo, nego da prihvati zahtjeve Mladoturaka. Na taj je način Turska iznenada postala, 24. srpnja 1908., *ustavnom državom*. Prva je posljedica pak toga iznenađenja bila, da je sada prekinut svaki rad oko reforma u evropskom dijelu carstva u onom smislu, kako su ih željele vidjeti Velike evropske Sile, jer su po Ustavu postali preko noći ujedared svi građani u turskom carstvu jednako-pravni (dabome, samo u teoriji), i sve su se promjene imale riješiti zakonodavnim putem u turskom novom parlamentu. Tako su u stvari bile izigrane sve evropske Velike Sile i morale su se u prvi kraj zadovoljiti stavom mirnih posmatrača.³⁹

Ali dok su se druge Velike Sile mogle prilagoditi tome novom stanju stvari u Turskoj, s Austro-Ugarskom stvar nije bila tako jednostavna, jer je u Bosni i Hercegovini još uvijek važio *de jure* sultanov suverenitet, a sultan je mogao lako pozvati i te zemlje, da biraju svoje zastupnike u carigradski parlamenat. Šta više, među Mladoturcima, koji su sada preuzeli vladu, čulo se i glasova, da će sultan

³⁹ O mladoturskoj revoluciji up. Hauser o. c. 70—72.

od signatarnih vlasti Berlinskoga ugovora zatražiti, da mu se *vrate* njegove zemlje Bosna i Hercegovina i da se učini kraj dojakošnjem provizoriju (od 1878.) No za Austro-Ugarsku je bilo upravo fatalno još i to, da je instalacijom mladoturskog režima ujedared potpuno propao kod Porte utjecaj Njemačke, a taj je dotle bio na prvome mjestu i od presudnoga značaja, a zamijenio ga je utjecaj Engleske, pa i Francuske, jer su Mladoturci bili nekoć od reda na naukama u Engleskoj i u Francuskoj, i ondje imali jakih veza.

No od važnosti bile su u tom času i *političko-nacionalne prilike* u Bosni i Hercegovini. Već od nekoliko godina, a naročito poslije 1903., povratkom dinastije Karađorđevića na srpsko kraljevsko prijestolje, vodile su se ogorčene borbe između bosansko-hercegovačke zemaljske vlade i pravoslavnih Srba oko crkvene autonomije.⁴⁰ Za njihovim primjerom povelili su se doskora i muslimani.⁴¹ Na taj su se način oprijateljila oba najjača elementa u zemlji, i po prirodi same stvari okrenuli frontu protiv katolika, a naročito protiv onih, koji nisu bili rođeni Bošnjaci i Hercegovci, već su se nastanili u Bosni i Hercegovini bilo kao činovnici, bilo kao obrtnici i trgovci (tako zvani »kuferasi«). Pravoslavno-muslimanska fronta brzo je postala toliko jaka i čvrsta, da je vladi uzela zadavati teških briga, pa čak je natjerala — kako vidjesmo — ministra Buriána do toga, da je bio spreman, da tako

⁴⁰ Skarić Vladislav, Nuri Hadžić Osman, Stojanović Nikola, Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom, Beograd 1938., 33—55.

⁴¹ o. c. 56—101 i 107—128.

kažemo, na kapitulaciju. Bilo je zato samo i suviše jasno, da će se ta snažna opozicija umjeti koristiti i nedavnom promjenom režima u Turskoj.

U ovako napetim prilikama sastali su se, 8. kolovoza 1908., ministri Aehrenthal i Burián na Semmeringu (gdje je barun Aehrenthal ljetovao) na dogovor. Brzo su se složili u tome, da je došao krajnji čas, da se *što prije provede aneksija Bosne i Hercegovine*, dok još nije došlo eventualno do kakovih težih komplikacija. Ali podjednako došli su i do toga rezultata, da se novopazarski sandžak ima prilikom aneksije napustiti. Taj je korak — s kojim se slagao i general Konrad von Hötzendorf — učinjen u prvom redu zato, da se izigraju eventualni zahtjevi Italije na teritorijalnu kompenzaciju na Balkanskom poluotoku (naime u Albaniji), na koju je Italija imala pravo u smislu jedne ustanove Trojnoga saveza. Drugi opet razlog bio je taj, da se udobrovolje Mladoturci i da im se još i uz novčanu odštetu u iznosu od 50 milijuna zlatnih kruna olakša prihvati i pristanak na aneksiju. Čak se pomišljalo i na to, da će se na taj način udobrovoljiti i Srbija i Crna Gora, jer im je tako stavljeno u izgled eventualno teritorijalno proširenje do Lima kao buduće pogranične rijeke među njima. No mnogo je važnije u tom času bilo to, što je barun Aehrenthal zamislio savez s Bugarskom, a s tendencijom, da izazove bugarsko-srpski antagonizam i neprijateljstvo u pitanju Mačedonije.⁴² Eto, kako je barun Aehrenthal pisao sjutradan, 9. kolovoza: »U tom sukobu treba da se mi stavimo na bugar-

⁴² *Österreich-Ungarns Aussenpolitik* vol. I, 25—34.

sku stranu i da pomognemo stvaranju Velike Bugarske na račun Srbije. Tako bi se stvorio nužni preduvjet, da se u jednom momentu povoljne evropske konstelacije dočepamo preostale Srbije». Barun Aehrenthal je još pomišljao i na tijesne prijateljske veze s Crnom Gorom, pa i s neodvisnom Albanijom, koja bi se kad-tad imala obrazovati pod austrijskom zaštitom. On je izrično napisao: »Tek ova kombinacija, ne aneksija ili okupacija novopazarskoga sandžaka, obezbijedit će naše granice. Konačni cilj naše balkanske politike ne ćemo postići na putu preko Novoga Pazara, nego na putu preko Beograda«. ⁴³

Ali još se jedna misao rodila u glavi Aehrenthalovoj u vrijeme njegova boravka na Semmeringu. On se naime tada bio odlučio, da će aneksiju provesti, doduše u ponuđenom mu sporazumu s Rusijom, ali bez prethodnoga sporazuma i s ostalima signatarnim silama Berlinskoga sporazuma, ili drugim riječima: barun Aehrenthal se odlučio, da Izvoljskoga na lukav način izigra. Samo još nije znao, kada će doći taj čas.

5.

Kad se potom vratio u Beč, stiglo je pismo iz bosanskih hrvatskih krugova. U tom su se pismu ponajprije prikazale političko-nacionalističke prilike u Bosni i Hercegovini, a onda stavilo Aehrenthalu do znanja, da se Srbi i muslimani tajno spremaju, da pošlju svoje poslanike u idući carigradski par-

⁴³ ibidem.

lamenat, da se tako javno dokumentira, da Bosna i Hercegovina pripadaju sultanu Abdul-Hamidu, a ne caru Franji Josipu.⁴⁴ Na tu se vijest barun Aehrenthal odmah obratio vojnome ministru Schönaichu, a ovaj vojnom komandantu u Sarajevu, da ga izvijesti, šta je na stvari. Vojne su vlasti na to potpuno potvrdile sadržinu spomenutoga pisma.

Oko toga vremena (19. kolovoza) sastao se u Beču savjet zajedničkih ministara i predsjednika austrijske i ugarske vlade, a pozvan je bio i poglavica generalštaba, general Konrad von Hötzendorf. Taj je ministarski savjet zaključio, da se aneksija Bosne i Hercegovine ima što prije provesti, a u bitnosti onako, kako je to zamišljao Aehrenthal. Samo je Weckerle i opet tražio zaključak, da *aneksija nikako ne može da bude povod trializmu i da dualizam ima ostati netaknut*; povrh toga tražio je predsjednik ugarske vlade još i to, da se kod toga čina ima respektirati *ugarsko historijsko državno pravo i izrično kazati, da se aneksija provodi sub titulo svete ugarske krune*, ali na to nisu htjeli pristati nazočni Austrijanci.⁴⁵

Imajući punomoć ministarskoga savjeta Aehrenthal je sada prešao na pravi svoj posao. Prije svega odgovorio je tek sada, poslije mjesec dana i pol, dne 27. kolovoza, ministru Izvoljskom. Glavno mjesto u tome važnom aktu glasilo je: »Obje vlade stoje nepomično na stajalištu, da se ima sadašnji *status quo* u Turskoj održati, dokle god se to bude dalo. One se zato odriču svakoga uplitanja u po-

⁴⁴ O tom gl. (Pilar Ivo) *Südland, Die südslavische Frage und der Weltkrieg*, Wien 1918., 506.

⁴⁵ Österreich-Ungarns Aussenpolitik vol. I, 78—83.

slove bliskoga Istoka, osim ako se o tome drugačije ne sporazumiju. Ako bi pak, pored svega toga, Austro-Ugarska ipak bila prisiljena da radi neuklonivog sticaja prilika pristupi aneksiji Bosne i Hercegovine, ruska će se carska vlada obavezati, da će kod toga koraka zauzeti dobrohotno i prijateljsko držanje. Austro-ugarska vlada opet se obvezuje sa svoje strane, da će odmah poslije objavljene aneksije povući svoje čete iz novopazarškoga sandžaka i da će se *zauvijek odreći svake okupacije toga kraja*. Budući pak da rusku carsku vladu veoma zanima pitanje Carigrada, njegova okoliša, pa Bospora i Dardanela, austro-ugarska je vlada spremna, da u slučaju, kad to bude trebalo, pripravno pristupi povjerljivom i prijateljskom raspravljanju o tom pitanju.⁴⁶

Kako vidimo, barun Aehrenthal nijednom riječi ne spominje ostalih signatarnih sila Berlinskoga ugovora.

Međutim je ministar Izvoljski pošao na ljeto vanje, i došao u Karlsbad, u tadašnjoj Češkoj. Ođanle je pohodio engleskoga kralja Eduarda VII. u susjednom Marienbadu, a onda se 24. kolovoza sastao u Karlsbadu i s tadašnjim predsjednikom francuske vlade, Georgesom Clemenceau-om. Ali začudo nijednome od njih nije kazao ni riječi o svojem pregovaranju s barunom Aehrenthalom. Šta više, 4. rujna sastao se Izvoljski u Karlsbadu i sa srpskim ministrom vanjskih poslova, dr. Miľovanovićem, i u razgovoru s njime reče mu, ako dođe — *kako je to čitao u novinama* — do anek-

⁴⁶ o. c. I, 59—61.

sije Bosne i Hercegovine, onda treba da i Srbija dobije nekih teritorijalnih kompenzacija.⁴⁷

Dok se Izvoljski još bavio u Karlsbadu, opet se sastao, 10. rujna, u Budimpešti savjet zajedničkih austro-ugarskih ministara i obojice predsjednika austrijske i ugarske vlade. Savjet je pretresao pitanje, *kako da se provede aneksija Bosne i Hercegovine*. Barun Aehrenthal referirao je prije svega o svome odgovoru ministru Izvoljskomu (od 27. kolovoza) i izrekao nadu, da Rusija ne će praviti teškoća kod provedenja aneksije. Takovo je mišljenje stekao, reče, i iz nedavnih svojih razgovora s njemačkim državnim tajnikom dr. Schönom u Berchtesgadenu, i s talijanskim ministrom vanjskih poslova Tittonijem u Salzburgu. Jedino je uvaženi turski političar, Ferid paša, svjetovao preko austro-ugarskog poslanika u Carigradu, markgrofa Pallavicinija, da sada nije zgodan čas, da Austro-Ugarska išta poduzima u Bosni i Hercegovini, jer još nema prave parlamentarne vlade u Turskoj, pošto će izbori biti obavljeni tek u studenome. No poslanik markgrof Pallavicini svjetuje, da se *brzo i odlučno radi i Turska naprosto dovede pred gotov čin*. Takav korak je to nužniji, pošto Srbija pravi velikih teškoća već sada, ne samo u novopazarskom sandžaku, Bosni i Hercegovini, nego i u Hrvatskoj i u Dalmaciji. Potom je ministarski savjet primio na znanje Aehrenthalov izvještaj, odobrio njegove planove o načinu, kako da se ima opraviti aneksija Bosne i Hercegovine,

⁴⁷ O putovanju Izvoljskoga up. Ninčić o. c. I, 213—215.

i najposlije prihvatio je i prijedlog ministra vojnog Schönaicha, da se u Bosni i Hercegovini odmah poveća broj vojske pozivom rezervista, no kod toga treba potpuno izbjegavati i samu riječ »mobilizacija«, jer to bi moglo lako vrlo zlo utjecati na javno mišljenje.⁴⁸

No u isto je vrijeme i ministar Izvoljski opet radio oko toga, kako da se lično sastane s barunom Aehrenthalom. Taj je posao preuzeo austro-ugarski poslanik kod carskog dvora u Petrogradu, grof Berchtold, i obojicu pozvao, tobože u goste, u svoj dvorac Buhlovice (Buchlau) u jugoistočnoj Moravskoj nedaleko od grada Uhersko Hradište. Do sastanka je došlo u večer 15. rujna. Sjutradan, 16. rujna, raspravljala su oba ministra *sama*, bez svjedoka, punih šest sati, od česti na šetnji u parku, a od česti u jednoj sobi u dvorcu. Još istoga dana u večer vratio se barun Aehrenthal u Beč, a sjutradan, 17. rujna, pošao je ministar Izvoljski na Tegernsee u Bavorskoj, pa onda dalje u zapadnu Evropu. *Pismeni sporazum začudo nije učinjen*; zna se jedino to, da su i Aehrenthal i Izvoljski prije odlaska pripovijedali grofu Berchtoldu o svojim razgovorima, a ovaj je onda kasnije kazivao, da su mu obojica *jedno isto* govorila. Dabome, to svjedočanstvo, izneseno u vrijeme Velikoga Rata, a u obranu Aehrenthalovu, ne vrijedi mnogo. Jedva se može misliti, da će se ikad točno i pouzdano saznati čitav tečaj raspravljanja i kako su zaista glasile one točke, koje su se odnosile na pi-

⁴⁸ Österreich-Ungarns Aussenpolitik vol. I, 78—83.

tanje aneksije Bosne i Hercegovine.⁴⁹ Ali prema onome, što je kasnije o tome pribilježio sam ministar Aehrenthal († 17. veljače 1912.), i prema onome, što se dogodilo neposredno poslije proglašenja aneksije u vrijeme tako zvane »Bosanske krize«, mogu se glavni momenti ipak utvrditi s mnogo vjerojatnosti ovako:⁵⁰

Prije svega očito je sigurno to, da je barun Aehrenthal ministru Izvoljskom u Buchlovicama spremio zamku, kako dobro opaža *Dimitrije Popović*, tadašnji srpski kraljevski poslanik kod carskoga dvora u Petrogradu. Dalje je sigurno i to, da je ministar Izvoljski bio i suviše povjerljiv spram baruna Aehrenthala i tako upao u ovu spremljenu zamku. Kasnije su i jedan i drugi imali mnogo razloga, da pred svijetom kriju pravu istinu i tečaj stvari; barun Aehrenthal zato, jer je izvršio više nego samo lukavo djelo, a ministar Izvoljski zbog sramote, što se dao prevariti. Pouzdani znaci kažu i to, da je Izvoljski tražio od Aehrenthala, da mu za vremena javi termin, *kada* će provesti aneksiju, kako bi se i on mogao spremi na taj događaj. Nema sumnje, da mu je to Aehrenthal i obećao, ali veoma nejasno. Da je tome zaista tako, najbolji je dokaz to, što je Izvoljski poslije sastanka u Buhlovicama pošao bez žurbe u pravu komotnu jesensku šetnju po zapadnoj Evropi. On je kod toga očito morao računati na to, da

⁴⁹ O sastanku u Buhlovicama pisano je mnogo; up. Österreich-Ungarns Aussenpolitik vol. I, 86—92 (Aehrenthalova zabilješka, inače *nedatirana*), onda *Ninčić* o. c. 215 i dalje; *Angyal* o. c. 449 i dalje.

⁵⁰ Gl. *Popović Dimitrije*, Izvoljski i Erental 15—20.

ima dovoljno vremena, da se posavjetuje i sporazumi s evropskim kabinetima i da tako obezbijedi Rusiji kod ostalih signatarnih sila slobodan prolaz kroz Bospor i Dardanele. S druge strane opet, barun Aehrenthal očito nije održao obećanja i zaskočio lakovjernog Rusa, koji je u svojoj taštini već gledao slavom ovjenčano djelo, za kojim su čeznule tolike generacije još od vremena cara Petra Velikoga. Dalje je barun Aehrenthal, očito naumice i svojevoljno, odvojio pitanje carigradskih morskih tjesnaca od pitanja aneksije Bosne i Hercegovine i izvršio aneksiju sam, ne pitajući nikoga od berlinskih signatarnih sila, dok je ministar Izvoljski stajao na stajalištu, da se oba pitanja imaju riješiti u isto vrijeme, pa i u sporazumu s ostalim Velikim Silama.

O toj delikatnoj stvari pripovijeda u svojim memoarima njemački državni kancelar, knez Bülow, ovako: »O razgovorima obojice ministara čuo sam poslije (*nachträglich*) Aehrenthalovu i Izvoljskovu verziju. Prvi moj dojam, a koji su potom vrijeme i sve ono, što sam slutio, samo potvrdili, bio je, da je Aehrenthal formalno imao pravo; on je i lukavije operirao. Ali njegovo držanje nije baš bilo »fair«, kako kažu Englezi. Izvoljski je bez sumnje nerazborito i nepromišljeno radio, kad je Aehrenthalu dao svoj principijelni pristanak na aneksiju, a da nije odmah pitao, kada misli car. i kralj. ministar provesti naumljeni korak. Izvoljski je trebao odmah i to kazati, da mu treba vremena, da pripravi rusku javnost, koja o svemu tome nije ništa ni slutila, pa i samoga cara Nikolu, koji o tome također nije mnogo znao. Izvoljski bez

sumnje nije ni slutio, kad se u večer 16. rujna Aehrenthal vraćao u Beč, a on sjutra dan pošao na put, da će car. i kralj. ministar već poslije nepune tri nedjelje iznenaditi svijet aneksijom Bosne i Hercegovine.«⁵¹

Tako je eto ministra Izvoljskoga zatekao u Parizu, 2. listopada, nenadani brzoglav baruna Aehrenthala, da će car Franjo Josip aneksiju proglasiti 7. listopada 1908., ali i to se zbilo već 5. listopada.

Ova je promjena u datumu bila u vezi s Bugarskom. Još 10. kolovoza svjetovao je poslanik, markgrof Pallavicini, iz Carigrada barunu Aehrenthalu, da bude oprezan s aneksijom, jer bi se moglo zgoditi, da se tim povodom *nađu u jednom neprijateljskom taboru sve balkanske države s Turskom na čelu*. Malo potom javio je Pallavicini i to, da se između Turske i Bugarske pokazuju znaci nekoga nenadanog prijateljstva. Budući da je Beč mnogo računao s Bugarskom kao sa svojim glavnim balkanskim saveznikom protiv Srbije, kako smo već vidjeli, bilo je barunu Aehrenthalu jasno, da Bugarsku mora po što po to sačuvati za bečku politiku. Kad je onda, 23. rujna, došao knez Ferdinand Koburški u Budimpeštu, gdje je tada boravio car Franjo Josip, i ondje se našao u razgovoru s ministrom Aehrenthalom, reče mu barun, da su Austro-Ugarska i Rusija na najboljem i sigurnom putu dobroga i trajnog prijateljstva i sporazuma u balkanskoj politici. Zato treba Bugarska da se kani svake avanturističke politike i pripazi, »da eventu-

⁵¹ Fürst von Bülow, Denkwürdigkeiten, vol. II, Berlin (1935.), 336—337.

alno ne propusti zgodan čas, u kojem bi mogla provesti svoje *legitimne želje* i poslužiti se *superioritetom na Balkanskom poluotoku*, što joj ga daje *današnja njena vojska*«. Šta je knezu Ferdinandu barun Aehrenthal još govorio, nije zabilježeno. Ali bugarski ga je knez jamačno dobro razumio. Kad se vratio kući u Bugarsku, prvo mu je bilo, da je pomutio dobre odnose s Turskom, a onda je za 4. listopada spremio proklamaciju, kojom se Bugarska — pogazivši Berlinski ugovor od 1878. — proglašava nezavisnom državom, a on sam uzima naslov bugarskoga cara (kralja). Kad je barun Aehrenthal saznao za te planove kneza Ferdinanda, našao se primoranim, da objavu aneksije Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj monarhiji preloži od 7. već na 5. listopada. I tako su obje povrede Berlinskoga ugovora pale gotovo na isti dan.⁵²

Ali nije samo ministar Izvoljski bio iznenađen, već svakolika Evropa, pa čak i sam car Wilhelm II., koga je novost o aneksiji Bosne i Hercegovine zatekla 5. listopada u lovu u mjestu Romintenu kod Gumbingena, uz nekadašnju njemačko-rusku granicu. Car Wilhelm bio je ogorčen i tužio se, kako mu se to moglo i smjelo tako dugo tajiti. On je glasno osuđivao korak Austro-Ugarske: »Ovo je *razbojnički napadaj na Tursku*. Beč će ljudi prekoravati, i to s pravom, zbog dvoličnosti. On nas je gadno prevario. Ja sam lično u mojim savezničkim osjećajima najdublje povrijeđen«.⁵³ Eto, ovim je jetkim glosama ljutiti car Wilhelm popra-

⁵² Ninčić o. c. 252—287.

⁵³ *Die grosse Politik* vol. XXVI, 1, 53.

tio sa svoje strane akt kneza Bülowa od 5. listopada, kojim mu je stavio do znanja vijest o aneksiji Bosne i Hercegovine.

Dabome, još je veće i dublje ogorčenje zavladało u Srbiji, gdje nitko živ nije mogao shvatiti ulogu Rusije u toj čitavoj stvari. Srpski kraljevski poslanik u Parizu, *Milenko Vesnić*, potražio je odmah ministra Izvoljskoga i pun ogorčenja upitao ga, što se to zbilo. O tom je razgovoru poslanik Vesnić brzojavom od 5. listopada javio u Beograd svojoj vladi ovako: »Izvoljski mi reče, da Srbija i srpski narod nisu aneksijom ništa izgubili, već naprotiv samo efektivno dobili. *Vi Srbi niste smjeli ni misliti, da ćete ikada Austro-Ugarsku istjerati iz Bosne i Hercegovine oružjem, a mi Rusi ne možemo zbog tih provincija ugaziti u rat.* Samo se po sebi razumije, da ne smijemo pred svijetom ni kazati, da mi nismo sada sposobni voditi rat, pa ipak je baš to glavni razlog, zašto toga ne činimo. Ni Austro-Ugarska ne dobiva u stvari ništa, već naprotiv gubi novopazarski sandžak, a to mora da digne duh srpskoga naroda, jer mu stavlja u izgled, da će se jednom ovdje (t. j. u sandžaku) sastati s Crnom Gorom.«⁵⁴ I tako je ovakovim izmotavanjem ministar Izvoljski htio zabašuriti svoju nespretnost, a primiriti Srbiju.

Šta se dalje zbilo, ne ide više u okvir ovoga prikaza, kojim sam htio samo objasniti, kako je došlo do akta od 5. listopada 1908. Tek ću podsjetiti, da je aneksija Bosne i Hercegovine prije sve-

⁵⁴ *Bogičević M.*, Die auswärtige Politik Serbiens 1903. —1914., vol. I, Berlin 1928., 5—7.

ga izazvala kraljevinu Srbiju na živu reorganizaciju svoje vojske, a Rusiju na tajnu diplomatsku akciju, da dođe među svima balkanskim kršćanskim državama do tako zvanog Balkanskog saveza. To je bila u prvom redu osveta kivnoga ministra Izvoljskoga, a onda velika zasluga čestitoga Hartwiga, ruskoga carskog poslanika kod kraljevskoga dvora u Beogradu. Iz Balkanskoga saveza izišli su Srbi, Bugari i Crnogorci kao pobjednici, a njihova pobjeda imala je odjeka u znatnom dijelu hrvatske i srpske inteligencije u Austriji. Ali aneksija Bosne i Hercegovine jače je sabila i redove Antante (Rusije, Francuske i Engleske), dok najposlije nije na znak Sarajevskog atentata buknuo Veliki ili Svjetski rat. Tko zna, da li bi bez aneksije tako brzo i došlo do svih tih krupnih događaja u historiji? Jedno je bez sumnje istinito: *aneksija Bosne i Hercegovine iskopala je Austro-Ugarskoj grob*, u koji je ona pala ravno deset godina kasnije (u listopadu 1918.). Zato se može kazati, da je Aehrenthalova diplomatska majstorija u Buhlovičama u rujnu 1908. početak propasti Austro-Ugarske monarhije.